

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
OROSZ NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

FEJÉR DÉNESNÉ SZALAMIN EDIT:
A MÓDOSÍTÓ SZÓK MINT A KIEGÉSZÍTŐ NYELVI MODALITÁS
KIFEJEZŐESZKÖZEI A MAI OROSZ NYELVBEN

8.11.1967
DOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZEGED, 1967.

1944. évi költségvetési törvény
1944. évi költségvetési törvény
1944. évi költségvetési törvény - 1944. évi

1944. évi költségvetési törvény
1944. évi költségvetési törvény
1944. évi költségvetési törvény - 1944. évi

B e v e z e t é s

A nyelvi modalitás problémáinak tanulmányozása meglehetősen jelentős helyet foglal el az utóbbi évtizedek szovjet nyelvtudományi szakirodalmában. A probléma iránti intenzív érdeklődés érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a modalitás nem speciálisan és nem elsődlegesen nyelvészeti kategória és éppen ezért igen sok tisztázatlan kérdése van – a probléma gazdag nemzetközi irodalma ellenére is.

A modalitás a speciálisan nyelvészeti fogalmaknál lényegesen általánosabb kategória. A modalitás az emberi tudat és az objektív valóság kölcsönös viszonyában jelentkezik elsősorban, s mint ilyen, sajátos viszonykategória.

Magát a fogalmat – az ítéletek logikájára vonatkoztatva – I. Kant vezette be, illetve tudatosította. A hagyományos logika három csoportra osztja az ítéleteket modalitás tekintetében:

" Az ítélet módozat /modalitás/ szerint lehet: lehetőség kifejező /problematicus/, valóságot kifejező /assertoticus/, szükségszerűséget kifejező /apodicticus/" x

A logika és a grammatika – mint ismeretes – szorosan összefonódott s lényegében egy tudományként létezett a tudományok specializálódását megelőző időszakban, tehát a modalitás logikai és nyelvi problémái nem különültek el egymástól. Az ítéletek modális típusainak elemzésével, összefüggéseinek kutatásával a logika foglalkozik.

A gondolkodás és a nyelv közismerten elválaszthatatlan

^xFogarasi Béla: Logika Bp. 1958. 225.1.

összefüggése ellenére is vannak a modalitásnak speciálisan nyelvi, nyelvészeti problémái is, melyeknek tisztázása a nyelvtudomány feladata.

A felderítésnek, a problémák megoldásának igénye meglehetősen intenzíven jelentkezett az utóbbi egy-két évtized szovjet nyelvészeti szakirodalmában.

V.V. Vinogradov Ch.Bally alapvetésén tulmutatva először adott részletekre is kiterjedő áttekintést egy nyelv, az orosz nyelv modális kifejezőeszközeiről. V.V.Vinogradov kutatásai és eredményei nemcsak a szovjet nyelvtudományban bírnak alapvető jelentőséggel, hanem megtermékenyítő hatással voltak, illetve vannak a jelzett probléma nemzetközi szakirodalmára is.

A modalitás speciálisan nyelvészeti problémáinak felderítése, kutatása számos ponton hozott figyelemre méltó eredményeket, egészében véve azonban még mindig sok a tisztázatlan probléma, ezért a kérdés lezárásának igénye még fel sem merülhet.

A jelen dolgozat sem törekszik "abszolút" eredmények elérésére, csupán kísérlet arra, hogy a nyelvi modalitás főbb problémáit rendszerezze /az orosz nyelvre vonatkoztatva/, s amennyiben lehetséges, egyes kérdéseit "megoldja", vállalva a "megoldás" korlátait, s alkalmasint kockázatát is.

A teljesség, véglegesen megoldottság igénye általában nem realizálható. Konkrét területünkön különösen sem, mert - mint említettük - a nyelvi modalitással kapcsolatban igen sok a tisztázatlan probléma. Kérdésünk néhány általános nyelvészeti vonatkozása sem megnyugtatóan tisztázott ezideig.

A nyelvi modalitás lényegét illetően a dolgozat elvi álláspontja az, hogy a modalitás viszonykategória, s nem jelentéskategória. A modalitás a beszélőnek az objektív valósághoz való, a

beszédben visszatükröződő viszonyát fejezi ki.

A nyelvi modalitással foglalkozó szovjet /s részben magyar/ szakirodalom is hangsúlyozza a modalitás viszonykategória jellegét. A nézetkülönbségeket elsősorban az határozza meg, hogyan értelmezik ezt a viszonyt az egyes szerzők. Mit tartanak e viszony két pólusának, egyrészt; másrészt, milyen viszonyt tekintenek modális viszonynak. Ezekkel a kérdésekkel, valamint az alap- és kiegészítő modalitás fogalmával foglalkozik a dolgozat első fejezetének első és második része.

A harmadik rész a modalitás és a predikativitás viszonyának kérdését tárgyalja.

A második fejezet a kiegészítő modalitás nyelvi kifejezőeszközeivel, illetve azok egyik változatával, a módosító szókkal /modálisokkal/ foglalkozik.

I. Fejezet

A nyelvi modalitás néhány fontos elvi problémája

1. A modális viszony lényege: alap- és kiegészítő modalitás.

A modalitással foglalkozó szakirodalom tanúsága szerint a szerzők – amint már említettük – egyetértenek abban, hogy a modalitás viszonykategória. V.V.Vinogradov akadémikus kézikönyvében kifejti:

"Grammaticieskie otnošénia mogut byt' dvojakogo roda: libo ob"jektivno – sintáksieskie otnošénia meždu slovami v slovosocetanii, v predložénii, libo otnošénija vsego vyskazyvanija ili predložénija k real'nosti, nazyvaemye sub"jektivno – ob"ektivnymi ili modal'nymi." x

A szovjet nyelvtudományban a modalitás kérdéskomplexumának legteljesebb kidolgozása V.V.Vinogradov műveiben található. A szovjet szerzők többségének a modalitásról vallott nézetei jórészt Vinogradov nézeteire alapulnak.

A nyelvi modalitás vonatkozásában alapvető jelentőségű I.I.Meščaninov műve is. x x

Meščaninov a modalitásról mint szubjektív viszonyról beszél, s rámutat

xv.V.Vinogradov: Russkij jazyk – Moskva-Leningrad 1947. 725.l.

x x I.I.Meščaninov: Členy predložénija i časti reci Moskva-Leningrad 1945.

arra, hogy a mondatban az ugynevezett közbevetett /modális/ elemekkel a beszélőnek a mondottak tartalmához való szubjektív viszonyulását fejezzük ki.

A tárgyalt problémával a szovjet Akadémiai nyelvtan is megtehető részletesen foglalkozik:

"Jesli kategorija predikativnosti vyrazaet obščuju sootnesennost' soderžanija predloženiya s dejstvitel'nost'ju, to otnošenie soobščeniya soderžaščegosja v predloženi, k dejstvitel'nosti - est' prežde vsego modal'noe otnošenie. To, čto soobščajetsja, možet myslit'sja govorjascim kak real'noe..., kak želatel'noe, kak potencial'noe... i t.p. Formy grammatičeskogo vyraženija tagogo roda otnošeniya soderžanija reci k dejstvitel'nosti i sostavljajut sintaksičeskoe suščestvo kategorii modalnosti." x

A három említett vélemény meggyezik abban, hogy a modalitást szubjektív viszonyt kifejező kategóriának tartja. Eltérnek azonban a viszony pólusainak értelmezésében. V.V.Vinogradov és az Akadémiai nyelvtan a mondat valóságtartalmáról és a valóságról beszél mint két pólusról. I.I.Meščaninov a modális viszony két sarkát a beszélőben, illetve a mondat valóságtartalmában látja.

Más nyelvészek véleménye az adott kérdésben hasonlóan megoszlik. Lubomir Durovic Modalnost'c. könyvében x x kifejti, hogy a modalitás nem egyéb, mint a beszélőnek grammatikailag kifejezett viszonya a mondatban közölték realitásához. Tehát L'. Durovic véleménye I.I.Meščaninov nézetével azonos.

V.M. Nikitevič véleménye - úgy tűnik - V.V.Vinogradov és az Akadémiai

x Grammatika russkogo jazyka Izd. A.N. SSSR Moskva 1960. tom II. čast' I.

x x L'. Durovič Modalnost' Bratislava 1956.

nyelvtan elméleti alapjaira épül.^x

A szerző kifejti, hogy a mondat modalitása a cselekvésnek, illetve a mondatban közöltnek a valósághoz való viszonya.

Amint a fenti példák mutatják, a szovjet nyelvtudományban nincs egységes, általánosan elfogadott nézet a nyelvi modalitást illetően. Ezt a tényt – valószínűleg – a modalitás kategóriájának belső különmemüsége, kettőssége magyarázza.

E kettősség teljes, részletes kifejtésében hazai nyelvtudományunk H.Molnár Ilona kutatásai révén – előbb jár, mint az egyébként a kérdés vizsgálatában uttörő szovjet nyelvészet.

H.Molnár Ilona A nyelvi modalitás kérdéséhez c. cikkében elkülöníti a nyelvi modalitás két változatát, alap- és kiegészítő modalitásról beszél:

"...A modalitás legfontosabb kifejezőeszközei az egy-egy mondatfajta megalkotásához szükséges nyelvi eszközök, illetőleg ezen eszközök komplexumai. A komplexum szót különösen hangsúlyozni kell. Sem a hanglejtés, sem az igemódok, sem a szórend, sem bizonyos lexikai elemek önmagukban nem képesek a mondat fajtáját, azaz modális alapértékét meghatározni..."^{x x}

Az alapmodalitás megnyilvánulási formája tehát H.Molnár Ilona szerint a mondatfajta.

A kiegészítő modalitást többnyire sajátos nyelvi elemek módosító szók vagy modálisok hordozzák;

"Némelyik mondatban olyan elemeket is találunk, amelyek... speciálisan arra valók, hogy segítségükkel a beszélő kifejezze vi-

^xV.M.Nikitevic Nekotorye modal'nye funkicii glagolov iz "javitel'nogo naklonenija v sovremennom russkom jazyke

^x ^xH.Molnár Ilona: A nyelvi modalitás kérdéséhez Ált. Nyelvészeti Tanulmányok III.1965. 145-155.1.

szonyát a valósághoz, de használatuk nem változtatja meg a mondat modális alapértékét.../ezek a/ kiegészítő modális értékek."^x

A nyelvi modalitás lényegéről összefoglalóan a következőket mondhatjuk: a modalitás sajátos kettősségű kategória. Két oldala az alap- és kiegészítő modalitás. Az alapmodalitás a mondat morfológiai típusaiban jut kifejezésre, a kiegészítő modalitást főleg a módosító szók /modálisok/ hordozzák.

Az elmondottakból természetesen következik, hogy az alapmodalitás /röviden: modalitás/ minden mondatnak szükségszerű eleme, hiszen nincs mondat, mely az adott nyelvben lehetséges morfológiai mondattípusok valamelyikéhez ne tartoznék.

A szovjet nyelvészek egyetértenek abban, hogy a modalitás a mondatnak szükségszerű eleme. A modalitás belső kettősségének gondolata is megtalálható az ide vonatkozó szovjet szakirodalomban, de e kérdésben még V.V.Vinogradovnál sem tapasztalhatunk olyan logikai következtességet, mint H.Molnár Ilona műveiben. V.V.Vinogradov nézete közel áll H.Molnár álláspontjához, de nála nem találjuk meg annak részletes kifejtését, hogy a modalitás elsősorban a mondat morfológiai típusaiban jut kifejezésre, s a modalitás minden mondatban való jelenléte azért szükségszerű, mert minden mondat valamely mondattípushoz tartozik.

V.V.Vinogradov írja cikkében:^{x x}

"Каждое предложение включает в себя, как существенный конструктивный признак, модальное значение, то есть содержит в себе указание на отношение к действительности... Модальность предложения

^x H.Molnár Ilona: A nyelvi modalitás kérdéséhez 153.1.

^{x x} V.V.Vinogradov: O kategorii modal'nosti i modal'nyh slovah v russkom jazyke - v kn. Trudy In.-ta russkogo jazyka, tom II. Moskva 1950. 41-46.1.

nija v celom, vyrazaemaja intonaciej, jarko daet sebja znat' vo vseh morfologičeskikh tipah predloženij..."

Vinogradov a következő mondattípusokat sorolja fel: felkiáltó, kérdő, leíró, valamint kívánságot, illetőleg parancsot kifejező mondat. Szerinte a modalitás kifejezője nem kizárólagosan az intonáció. Rámutat arra, hogy a modális viszonyok morfológiai kifejezésében elsősorban az igeidő és az igemód játszik szerepet.^x

Ebben a vonatkozásban feltétlenül hangsúlyoznunk kell H.Molnár Ilona gondolatát:

"Sem a hanglejtés, sem az igemódok, sem a szórend, sem bizonyos lexikai elemek önmagukban nem képesek a mondat fajtáját, azaz modális alapértékét meghatározni. x x

Tehát a modalitás /alapmodalitás/ hordozóit nem egyik vagy másik grammatikai eszközben, hanem mindazon eszközökben kell keresnünk, amelyek egy-egy mondattípus megalkotásához szükségesek.

Említett művében Vinogradov megállapítja, hogy az a modalitás, amelyet a közbevetett szintagmák fejeznek ki, más típusu, mint a predikátum formájában kifejezett modalitás.^x

Vinogradov is elkülöníti tehát a nyelvi modalitás két oldalát.

L.S.Ermolaeva cikkében szintén beszél a modalitás kettős jellegéről.^{x x x}

Álláspontja közel áll Vinogradov és méginkább H.Molnár álláspontjához.

L.S.Ermolaeva az "első és második típusu modalitás" terminus technikusokat használja. Az "első típusu modalitás" lényegében az alapmodalitás, a "második típusu modalitás" lényegében a kiegészítő modalitás H.Molnári fogalmának felel meg.

x V.V.Vinogradov: id.m. 50.1.

x x H.Molnár Ilona : id.m. 152. 1.

x x x L.S.Ermolaeva: K voprosu o sootnošenii modalnosti i predikativnosti NDVS Filologičeskie nauki N° 4. 1963. 119-126.1.

Ermolaeva véleménye szerint az "első típusu modalitást" az igemódok, az intonáció, a szórend, a modális partikulák stb. fejezik ki. A modalitásnak ez a típusa mindig a mondat egészére terjed ki. A modalitás másik megjelenési formája, "a második típusu modalitás" nemcsak a mondatnak, a szókapcsolatnak is eleme lehet. Az utóbbit a szerző nézete szerint a módosító szók /modálisok/ hordozzák. ^x

Ermolaeva részletesen kifejti a két modalitástípus közötti különbséget:

" Modal'nost' pervogo i modal'nost' vtorogo tipa - èto ne prosto dva različnyh slučaja upotreblenija sredstv vyraženiya modal'nosti, a dve raznovidnosti kategorii modal'nosti, harakterizuyemye osobymi značenijami, special'nymi sredstvami ih vyraženiya i osobennostjami ih funkcionirovaniya v predložении." ^x

A fentiek alapján Ermolaeva véleménye szinte azonos H.Molnáréval. Egy vonatkozásban azonban különbség van véleményük között. Erről a dolgozat első fejezetének második részében lesz szó. ^{x x}

I.P. Raspopov cikkében a nyelvi modalitás problémáinak rendkívül világos, áttekinthető összegezését adja. Az elmondottakhoz hasonlóan fejti ki a modalitás kettős jellegét, utal a kétféle modalitás viszonyára, rendkívül lényeglátóan elemzi a modalitás és predikativitás viszonyának kérdését. Azt lehet mondani, hogy a szerző viszonylag kis terjedelmű értekezésében a nyelvi modalitás problémáinak kvintesszenciáját adja. ^{x x}

L.Đurovic már említett könyvében szintén beszél arról, hogy a modalitás a mondatnak kötelező sajátossága. A modalitás kettős jellegéről is beszél, bár más aspektusban. A "szűkebb és tágabb

x L.S.Ermolaeva: id.m. 121.1.

x x I.P.Raspopov: K voprosu o modal'nosti predloženiya

értelemben vett modalitás" terminus technikusokat használja. A szerző kifejti, hogy a modalitás minden mondatnak sajátja, nincs "nem modális" mondat. A "szűkebb értelemben vett modalitáson" lényegében az alapmodalitást, a "tágabb értelemben vett modalitáson" lényegében a kiegészítő modalitást érti. A szélesebb értelemben vett modalitás kifejező eszközeinek a módosító szokat, a tagadást és a kérdést tartja. x

A tagadás és a kérdés - véleményünk szerint - nem tartozik a "szélesebb értelemben vett modalitáshoz"; erről azonban dolgozatunk következő részében lesz szó.

Összegezve a nyelvi modalitás kettős jellegéről mondatokat, hangsúlyozni kell, hogy a kérdésre csak a beszédegység, a mondat szempontjából adhatunk választ. A modalitás elemzését célzó minden vizsgálat csak a mondat szintjén végezhető el, mivel a közlés legkisebb nyelvi egysége a mondat.

A mondatalkotásban, mint ismeretes, három összetevő játszik alapvető szerepet: beszélő, hallgató, valóság. x x

"A mondatnak mint önálló beszédegységnek a létrehozásában ugyanazok a tényezők játsszák a legfontosabb szerepet, amelyek a beszédben általában: beszélő, hallgató, valóság."

E három tényező együttes figyelembe vétele alapján a nyelvi modalitás kettős jellege világossá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a modális viszony egyik pólusa mindig a beszélő, a szubjektum kell legyen.

A kettős viszonyt a következőképpen ábrázolhatjuk:

/Beszélő = B, hallgató = H, valóság = V/:

x L'.Durović: id.m. . 1.

x x Károly Sándor: A mondatfajták vizsgálata a funkció és forma szempontjából. Nyelvtudományi Közlemények 1964/1 67. 1.

1. B H V

A beszélő és a valóság kölcsönhatása hozza létre a modális viszony egyik oldalát, amelyet alapmodalitásnak nevezünk.

A beszélőnek a hallgatóhoz való viszonya testesíti meg a modális viszony másik oldalát, amelyet kiegészítő modalitásnak nevezünk. /Meg kell jegyeznünk, hogy a beszélő és a beszélőpartner viszonya alapvetően a szituációs problematikában foglalható össze. Az itt említett modális probléma ehhez csak csatlakozik, érintkezve vele, de nem azonosulva./:

2. B H V'

A kiegészítő modalitás lényege abban van, hogy a beszélő a mondat valóságtartalmán kívül azt is a hallgató tudomására hozza, hogy milyen a szubjektív viszonya a mondat valóságtartalmához.

A második képlet V' jelzése a mondatnak a valóságra épülő tartalmát jelenti, mely egy adott "valóságdarabot" tükröz.

Az alapmodalitás – mint már említettük – a mondat morfológiai típusaiban tükröződik. Hogy egy adott valósághelyzetben a beszélő kijelentő, kérdő stb. mondatot mond-e, nyilvánvalóan nem egyértelműen a valóságtól függ, hanem mindhárom beszédösszetevő kölcsönös viszonyától. A viszony egyik pólusa szükségszerűen a beszélő szubjektum, ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a modális viszony szubjektív. A szubjektum minden beszédaktusban viszonyban van mind a hallgatóval, /beszélőpartnerrel/ mind a valósággal. Ennek kifejezésére szolgál a kék jelzés mindkét képletsémában. A kölcsönviszony egy-egy oldalának a képletben vörössel jelzett kiemelése csak elméletileg, in abstracto lehetséges. A vörös jelzéssel csupán a megfelelő vonatkozások kiemelését kívántuk elérni, nem vitatva a három összetevő összefüggésének komplex jellegét.

A második képletsémával ábrázolt kiegészítő modalitás hordozói az esetek többségében a módosító szók, modálisok.

Az On, naverno, priedet. mondat modálisa: naverno.

A mondat valóságtartalma: egy harmadik személyű cselekvő megérkezése. E valóságtartalmon kívül, mintegy "fölötte" a beszélő a hallgató tudomására hozza azt is, hogy az a bizonyos megérkezés nem objektív tény, csupán a beszélő szubjektív vélekedése szerint van, illetve lesz így. A kiegészítő modalitás ily módon mintegy "rárakodik" az alapmodalitásra.

Ezt a gondolatot Vinogradov a következőképpen fejti ki: "

"Modal'nye ottenki, sozdavaemye vstavkoj...vvodnyh sintagm, obrazujut kak by vtoroj sloj modal'nyh značenij v smyslovoj strukture vyskazyvanija, tak kak oni nakladyvajutsja na grammatičeskij grunt predloženija, uže imjuščego modal'noe značenie."^x

Az elmondottakkal szemben felhozható az az ellenvetés, hogy nem minden beszédaktusban van jelen a hallgató. Az ugynevezett belső beszédnek például nem is lehet hallgatója. Ez az "ellentmondás" azonban nem elvi jellegű. Ha ugyanis a mondatot a beszéd, a közlés egységének tekintjük – márpedig annak kell tekintenünk, mert az –, akkor minden esetben van beszélőtárs, hallgató, ha "virtuális" formában is. Másrészt a nyelv párbeszédre szabott, a monológ is bizonyos vonatkozásban szükségszerűen magán viseli a párbeszéd jegyeit.

Röviden összefoglalva: a modálisok szerepét illetően teljes mértékben egyetértünk A.Mirowicz véleményével;

"Vvodnye slova predstavljajut soboj dopolnitel'noe zamečanie. Govorjaščij obraščaetsja k... sobesedniku vne soderžanija... - nad soderžaniem soobsčenija."^{x x}

x V.V.Vinogradov: id.m. 59. l.

x x A.Mirowicz: Osnovnye funkčii častic v sovremennom russkom jazyke
Leksikografičeskij sbornik - vypusk V. 1962. llo. l.

2. A modális viszony jellege: alap- és kiegészítő modalitás viszonya.

A/ Amint már említettük, az egyes véleményeket a nyelvi modalitást illetően nemcsak a modális viszony pólusainak értelmezése határozza meg, hanem az is, milyen viszonyt, illetve viszonyokat tekintenek modális viszonnak. Az előbbi problémát az első részben részletesen kifejtettük. Rámutattunk arra, hogy a modális viszony egyik pólusa mindig a beszélő, szubjektum, másik pólusa – a hallgató közvetítésével – a valóság, illetve a mondat valóságtartalma. A viszony másik pólusa alapján különböztetjük meg az alap- és kiegészítő modalitást mint a nyelvi modalitás kategóriájának két oldalát.

Az alapmodalitás a mondat morfológiai típusaiban jut kifejezésre. Minden mondat modális alapértékét meghatározhatjuk az adott mondat morfológiai típusának ismeretében.

Az említett második kérdésben – a konkrét modális viszony jellegét illetően a szovjet nyelvészek véleménye közel áll egymáshoz. Rokon velük L. Đurović álláspontja is. H. Molnár Ilona kivételével valamennyi szerző a logika szempontjából ad választ az említett kérdésre. "Logikai" szemléletük eredményezi azt, hogy nem kizárólag a mondat szintjén folytatják vizsgálódásaikat, s így – következtetéseikben a modalitás a szerzők szándéka ellenére – viszonykategóriából jelentéskategóriává alakul. Ez a magyarázata annak, hogy a szakirodalom legnagyobb részében például modális igékről is szó van, ilyenek: *moć*, *hotet*, *želat* stb.

A szakirodalom általános logikai szemléletével szemben H. Molnár Ilona fejtegetése grammatikai fogantatású. A szerző hangsúlyozza:

"Nem jelentéskategória... /a modalitás/, hanem viszony-

kategória, mégpedig egy igen általános, nem nyelven belüli, hanem a nyelvhez mint pólushoz kapcsolódó viszonykategória, amelynek azonban meg van a maga nyelven belüli nyelvtani vetülete, amely kifejeződik a nyelvben..." x

A szerző a továbbiakban kifejti, hogy modális jelentések, értékek a nyelvész számára nincsenek eleve adva, ezeket a nyelvből magából lehet csak kifejteni.

Annak ellenére, hogy a szovjet szerzők is viszonykategóriának tekintik a modalitást, gyakran beszélnek modális igékről, modális mellékevekről stb.

A már említett szovjet szerzőkön kívül A.V. Isacenko is megkülönböztet úgynevezett modális igéket például; ja hoču, ja mogu stb. x x

Említett tanulmányában Vinogradov kifejti, hogy a modális jelentést kifejező konstrukciók között az alkalmazás gyakoriságának tekintetében első helyet foglalnak el a moč', umet', smet' igék főnévi igenevekkel alkotott kapcsolatai. Tehát a valamely cselekvés lehetőségét kifejező igét Vinogradov modális igének tekinti. x x x Vinogradov véleménye szerint a prihoditsja, ostajetsja, sleduet, stoit, slucajetsja stb. igék modális jelentésűek, minthogy valamely cselekvés szükségességét fejezik ki.

A kívánságot kifejező igék; hotet', želat' namerevat'sja, pytat'sja, sobiratsja, gotovitsja, stb., valamint az akaratnyilvánítást kifejező igék; pozvolit', dat', razresit', prikazat', zastavit', prosit', resit'sja stb. - Vinogradov szerint - szintén modális jelentésűek. Ide tartoznak a lehetőség, lehetetlenség modális jelentéseit kifejező szavak: nel'zja, pora, vremja, možno, dolžno, nadobno, nado,

x H.Molnár Ilona: id.m. 148. l.

x x A.V.Isacenko: Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim Morfológija I. 1954. 365. l.

x x x V.V.Vinogradov: id.m. 53.l.

nuzno stb., a cselekvés emocionális jellegét kifejező szavak: žal', stydno, strašno, bojazno, a cselekvés morális-etikai értékelését kifejező szavak: greh, styd, smeh, strah, užas, muka, pozor stb., valamint a cselekvés emocionális akarati értékelését kifejező szavak: len', ohota, neohota stb. x

Tehát a modális jelentést kifejező konstrukciók között - Vinogradov szerint - fontos szerepet játszanak a lehetőséget, lehetetlenséget, kívánságot és akaratnyilvánítást kifejező szavak.

Hasonló értelemben beszél a modális viszonyokról a szovjet Akadémiai nyelvtan is:

"Samyj rasprostranennyj tip imennyh slovosocetanijsz infinitivom obrazujut imena susčestvitel'nye, vyražajuschie te ili drugie modal'nye ponjatija: vozmožnost', želatel'nost', dolženstvovanie, pobuždenie, voleizjavenie i t. p." x x

Ugyanigy tekinti a modális viszonyokat L'Durovič is Modálnost' c. könyvében. Rámutat arra, hogy a modalitás kifejezésének lexikonszintaktikai eszközei azok a szókapcsolatok, amelyeknek egyik eleme a modális ige /vagy modális jelentést hordozó más szófaj/, másik eleme főnévi igenév vagy mellékmondat, mely az adott szókapcsolat "nem modális" részét képviseli. Például: Ja hoču /rešil, velju/ ujtí. x x x Kifejti, hogy a szlovák és orosz nyelvben a modalitást igék, predikátumok /kategorija sostojanija/, melléknevek és főnevek fejezik ki. x x

A lehetőség, lehetetlenség és szükségesség a legfontosabb modális árnyalatok V.M.Nikitevič véleménye szerint is. x x x x

x V.V.Vinogradov: id.m. 53. l.

x x Grammatika russkogo jazyka Izd. A.N. SSSR Moskva 1960 tom II. čast' I. 292. l.

x x x L'. Durovič: id.m. 1. l.

x x x x V.M.Nikitevič: id.m. 205 l.

A. Mirowicz cikkében kitér arra is, hogy a modalitás kifejező eszközei között a szakirodalom megkülönböztet modális szavakat és modális partikulákat. A. Mirowicz szerint ez a megkülönböztetés indokolatlan, amennyiben a modális szavak és partikulák funkciója azonos. Véleményét csak az utóbbi megszorítással tarthatjuk helyesnek. Egy vonatkozásban ugyanis különbséget kell tennünk partikula és modális szó között: a partikulának a modális szóval szemben nincs szótári jelentése s transzformálni sem lehet, míg a modális szó elvben transzformálható.

A. Mirowicz szerint a modális szavak /partikulák/ kifejezhetnek: lehetőséget /možet byt', vozmožno/, feltételezést /naverno, verojatno/, kételkedést /edva li, vrjad li/, kívánságot /pust' da / rábeszélést /by/, vágyakozást /by/, megengedést /pust' /... és kérdést /li, razve, neuzeli/. Amint a felsorolás alapján világos, A. Mirowicz nem különbözteti meg az alap- és kiegészítő modalitás nyelvi kifejezését.

Igen érdekes A. B. Šapiro véleménye, melyet egyik összefoglaló jellegű cikkében fejt ki. ^x

Šapiro véleménye szerint a modalitás mint szintaktikai kategória a mondat tartalmának valóságra vonatkoztatottságát fejezi ki. A modalitás említett általános meghatározásából kiindulva Šapiro a modalitás két változatát különíti el. Az egyik az ugynevezett "reális" modalitás, melynél a mondat állító vagy tagadó formájú közlést tartalmaz, a másik a "nem reális" modalitás, amely a következő változatokat foglalja magában: feltételezés, felszólítás, kívánság, szükségesség, lehetőség és lehetetlenség. ^x

Amint a felsorolásból látható, Šapiro nem foglalkozik a kérdés /kérdő

^x A. B. Šapiro: Modal'nost i predikativnost' kak priznaki predloženija v sovremennom russkom jazyke NDVS 1958/4 20-26. l. 23. l.

mondat/ modális jellegével. Ez kétségtelen hiányossága egyébként rendkívül világos és következetes okfejtésének. Az említett cikk tanúsága szerint Sapiro nem tesz különbséget alap- és kiegészítő modalitás között, csupán egyféle modális viszonyt ismert el:

"... Modal'nost - èto ne otnošenie soderžanija predloženiya k dejstvitel'nosti, a otnošenie govorjascëgo k dostovernosti soobscaemogo o faktah dejstvitel'nosti." x

A nyelvi modalitás két oldalának következetes elkülönítését megtaláljuk L.S.Ermolaeva többször említett cikkében. Ennek megfelelően a modális viszonyok következő változatairól beszél:

"Modal'nost pervogo tipa vyražæet otnošenie soderžanija predloženiya k dejstvitel'nosti v plane ego real'nosti /nereal'nosti, pobuditel'nosti/, modal'nost' vtorogo tipa vyražæet ustanavlivaemoe govorjascim otnošenie soderžanija predloženiya k dejstvitel'nosti v plane ego dostovernosti /nedostovernosti/." x x

A szerző a modalitás általa megállapított változatairól is részletesen beszél. Az alapmodalitás /"első típusu modalitás"/ változatai a realitást, ennek ellenkezőjét, valamint a felszólítást kifejező jelentéstartalmak, amelyek elsősorban az igemódokban jutnak kifejezésre. A mondat tartalmának realitását a kijelentő mód, "nem realitását" a feltételes mód, a felszólítást a felszólító mód fejezi ki. x x

A kiegészítő modalitás /"második típusu modalitás"/ változatai a meggyőződés és kételkedés. Az előbbit a nyomatékosító modális szók /pl. konečno/, az utóbbit a potenciális módosító szók /pl. možet byt'/ fejezik ki. x x

Az első részben már említettük, hogy L.S.Ermolaeva véleménye rendkívül közel áll H.Molnár Ilona nézetéhez. A vélemény-rokon-

x A.B.Sapiro: id.m. 24. l.

x x L.S.Ermolaeva: id. m. 121. l.

ság bizonyos terminus technikusok azonos használatában is megmutatkozik, pl. Ermolaeva is használja az alap- és kiegészítő modalitás elnevezéseket.

Egy vonatkozásban azonban különbség van a két nyelvész álláspontja között: Ermolaeva a modalitás jelentéskategória felfogásának is helyt ad, ezen az alapon beszél modális igékről.^x

A modális viszonyok "terjedelmét" vizsgálva feltehetjük a kérdést, hogy a sokat vitatott tagadás modális viszonyt fejez-e ki. Egyes nyelvészek /L.Đurović/ modális jelenségnek tekintik a tagadást.

Ennek az álláspontnak az alapja valószínűleg a következő felfogásban van:

"Többnyire akkor élünk tagadással, ha a társadalmilag megszokottal ellenkezőt akarunk állítani. A tagadásban tehát nemcsak "objektív" valóságtükrözés testesül meg, hanem a beszélőnek a társadalmi tudathoz, illetve a hallgatóhoz való "szubjektív" alkalmazkodása is." x x

A magunk részéről nem tartjuk indokoltnak ezt a felfogást, s azokkal a szerzőkkel értünk egyet, akik nem tartják modális jelenségnek a tagadást. A. Mirowicz említett művében kifejti, hogy véleménye szerint az állítás és tagadás között nincs modális különbség. x x x

I. P. Raspopov igen érdekes cikkében kifejti, hogy az állítás és tagadás nem alapvető formái a modalitás megjelenésének, következésképpen nem hordozzák a mondat alapvető modális jelentését. x x x x

x L. S. Ermolaeva: id. m. 120. l.

x x MMNyR II. AK. Bp. 1962. 52. l.

x x x A. Mirowicz: id. m. 107. l.

x x x x I. P. Raspopov: K voprosu o modal'nosti predloženiya - Učenyje zapiski Blagovescenskogo Gosudarstvennogo ped. inst. 1957. - VIII. 177-197. l.

H.Molnár Ilona a tagadás objektív jellegét hangsúlyozza, s ennek alapján különíti el a szubjektív viszonyt kifejező modalitástól:

" A tagadó -/tiltó/ szóknak az a funkciójuk, hogy segítségével logikai tagadást /tiltást/ fejezzünk ki objektív síkon." x

A modális viszonyok "terjedelmét" illetően összefoglalóan a következőket mondhatjuk, az alap- és kiegészítő modalitást elkülönítve egymástól:

Az alapmodalitás a mondat morfológiai típusaiban tükröződik. Ebben a vonatkozásban a modális viszonyok minden nyelvben annyi-félék, ahány mondat típus van az illető nyelvben. Ennek alapján a magyarban ötféle alapvető modális viszonyt tudunk elkülöníteni az öt mondat típusnak megfelelően. x x

A szovjet Akadémiai nyelvtan szerint az orosz nyelvben három mondat típus különíthető el: kijelentő, kérdő, felszólító. /Különös emocionális színezetű kiejtéssel ezek mindegyike lehet felkiáltó./ x x x

Tehát az orosz nyelvben háromféle alapvető modális viszony különíthető el.

A kiegészítő modális viszonyok "terjedelmét" a módosító szók lehetséges jelentésárnyalatai határozzák meg elsősorban, mint-hogy a módosító szók képviselik a kiegészítő modalitás fő kifejezésformáját. Így a jelentéstartalom alapján elkülöníthető módosító szó csoportok a kiegészítő modális viszonyok lehetséges főbb típusait adják. Az Akadémiai nyelvtan szerint az orosz nyelv módosító szavai a következő nyolc modális árnyalatot fejezik ki: 1./ A mondatbeli valóságtartalom realitásának fokát, 2./ Az említett tények gyakoriságának fokát, 3./ A mondatban közöltek emocionális színezetét, 4./ A közlés eredetét,

x H.Molnár Ilona: A módosító szók mondattani arculatának kérdéséhez
MNY LV.évf. 359. l.

x x Károly Sándor: id.m. 71.-88. l.

x x x Grammatika russkogo jazyka Izd. A.N.SSSR Moskva 1960. tom II.
cast' I. 353. l.

5./ A kifejezés módját, 6./ A közöltek expresszív jellegét, 7./ A közöltek egyes részeinek kapcsolatát, 8./ A hallgatóhoz való közvetlen kapcsolatot. ^x

/Ezzel a felosztással nem minden vonatkozásban értünk egyet, erről azonban a módosító szókat részletesen tárgyaló második fejezetben lesz szó./

A lehetőség, lehetetlenség, szükségesség, akaratnyilvánítás, tagadás kifejezése - nézetünk szerint - nem tartozik a modális viszonyok körébe, minthogy nem tartozik sem az alap, sem a kiegészítő modalitás kifejezéséhez. Az alapmodalitáshoz azért nem tartozik, mert nem szükségszerű eleme egyetlen mondat típus megalkotásának sem, a kiegészítő modalitás körébe pedig azért nem vonható, mert nem tartalmaz a mondat valóságtartalmára vonatkozó szubjektív viszonyulást. 13

B/ Az alap és kiegészítő modalitás viszonyának kérdése alig tanulmányozott probléma a szovjet nyelvtudományban, azaz hiányzik annak részletes felderítése, hogy milyen kiegészítő modális értékek kapcsolódhatnak egy adott alapmodalitáshoz.

Tudomásunk szerint ezzel a kérdéssel H.Molnár Ilona sem foglalkozott részletekbe menően. A.B.^uSapiro említett tanulmányában röviden érinti ezt a kérdést.

L.S.Ermolaeva viszonylag részletesen foglalkozik ezzel a problémával, de - sajnos - a mai germán nyelvek anyagán, és így számunkra egy-két irányadó gondolaton kívül nem szolgáltat anyagot.

Ezt a problémát I.P.Raspopov szinte példaként említett tanulmánya is csak érintőlegesen tárgyalja. Rámutat arra, hogy mindhárom mondat típusnak, azaz modális alapértéknek megvannak a maga sajátos kiegészítő modális értékei. Ez legvilágosabban azokban az esetekben mutatkozik meg, amikor különböző modális alapértékekhez azonos kiegészítő

^x Grammatika russkogo jazyka tom II. ^ucast' II. 151. 1.

modális értékek kapcsolódnak. ^x

Minthogy a módosító szók – amint ezt a későbbiekben kifejtjük – szemantikailag kapcsolódnak a mondat testéhez, nem lehetséges az egyes módosító szók önkényes helyettesítése más, jelentésanilag távoli modálisokkal.

Természetes, hogy az alap- és kiegészítő modalitások kapcsolódásának kombinációs lehetőségei a kijelentő mondatokban a leggazdagabbak. Erről egyszerűen meggyőződhetünk a nyelvi tapasztalat alapján.

Az általunk gyűjtött anyag is bizonyítja, hogy a módosító szók, módosító funkcióju szókapcsolatok és közbevetett mondatok tulnyomó többsége kijelentő közlő mondatokhoz kapcsolódik. A kijelentő mondat képviseli azt a modalitástípust, amelyhez valamennyi kiegészítő modális árnyalat kapcsolódhat.

A kombinációs lehetőségek gazdagsága tekintetében a kijelentő mondatok után a kérdő mondatok következnek. Elvileg minden kiegészítő modális érték kapcsolódhat hozzájuk, a nyelvi tapasztalat azonban azó mutatja, hogy a kérdő alapmodalitáshoz kapcsolódó modálisok többnyire feltételezést, valószínűséget fejeznek ki /mozet byt', naverno stb./.

Az általunk gyűjtött anyagban nincs példa arra, hogy felszólító alapmodalitáshoz kiegészítő modalitás kapcsolódnék. Ez arra mutat, hogy a kapcsolódás ritkán fordul elő, elvileg azonban nem kizárt.

Elsősorban azok a módosító szók jöhetnek számításba, amelyek a meggyőződés fokát fejezik ki: pl. "konečno, lišnih rashodov ne delajte." Olykor szemantikailag ezzel ellentétős módosító szó is előfordul: "zajdi, po^uzalu^uj, za djadjuskoj." ^{x x}

^x I.P.Raspopov: id. m. II.rész

^{x x} E két példa Sapiro említett cikkéből való. /25. l./

A szigorú parancsot kifejező felszólító mondatokban /pl. Poslii, mol-
cat'!/ természetesen nem kapcsolódik modális az alapmodalitáshoz. NB

Az összes kombinációs lehetőség átfogó felderítésére
itt nincs mód. Csupán néhány kérdésre kívántunk rámutatni, jelezve
mintegy későbbi vizsgálódások alapvető irányait.

3. A modalitás és predikativitás viszonya

E fejezet első részében részletesen kifejtettük, hogy a modalitás /alapmodalitás/ minden mondatban szükségszerű megléte a mondat morfológiai típusain keresztül érvényesül. Minthogy a mondatfajta a mondatnak kötelező tulajdonsága, így a modalitás megléte is szükségszerű minden mondatban.

" A mondatfajta a mondatnak kötelező tulajdonsága. Vannak mondatok, amelyekben nincsen alany, vagy nincsen állítmány, vannak verbum finitummal és verbum finitum hiányában szerkesztett mondatok..., de olyan mondat, mely nem volna sem kijelentő, sem kérdő, sem felkiáltó, sem óhajtó, vagy felszólító, nem képzelhető el." ^x

"Meg kell jegyeznünk, hogy az /alany ill./ állítmány csak szerkezeti-
leg, nem abszolút értelemben hiányozhat a mondatból./

A továbbiakban H.Molnár Ilona arról beszél, hogy természetesen nem minden nyelvben az említett 6 mondatfajta van: minden nyelvnek annyi mondatfajta van, ahányat grammatikai eszközökkel el lehet különíteni az adott nyelven belül. ^x

/A szovjet Akadémiai nyelvtan szerint - mint már említettük - az orosz nyelvben három mondatfajtát lehet megkülönböztetni az orosz nyelv grammatikai eszközeivel./

H.Molnár Ilona álláspontját elfogadva, természetesen nem érthetünk egyet azokkal a véleményekkel, melyek szerint a modalitás lényege az igemódban fejeződik ki. Tehát nem fogadhatjuk el A.Mirowicz álláspontját, amely szerint a modalitás terminus technikus megfelel az igemód kategóriájának. Szerinte célszerű a kijelentő módot mint "közvetlen" igemódot szembeállítani a többi, úgynevezett "közvetett" igemóddal. A közvetlen igemóddal fejezzük ki a kategorikus ál-

x H.Molnár Ilona: id. m. 152. l.
uo.

litást vagy tagadást, a közvetett módokkal pedig az összes lehetséges "hipotétikus" valóságtartalmat. ^x

Ehhez hasonló álláspontot foglal el V.M. Nikitevič^u is. Kifejti, hogy a mondat modalitása kifejezésének alapvető eszköze a modalitás morfológiai kategóriája, az igemód. Az igemód a cselekvés modalitását fejezi ki. A cselekvés modalitása nem egyéb, mint a cselekvésnek a beszélő által meghatározott viszonya a valósághoz. Az igemód ugy fejezi ki a cselekvés modalitásait, ahogyan az igeidő kategóriája kifejezi a cselekvés idejét, vagy az igeszemlélet kategóriája kifejezi a cselekvés lefolyásának jellegét a tartósság, illetve eredményesség vonatkozásában. Az igemód csak a cselekvésnek a valósághoz való legelvontabb és legtipikusabb viszonyait fejezi ki. ^{x x}

Magától értetődik, hogy az igemód szoros kapcsolatban van a modalitás kategóriájával; az is valószínűnek látszik, hogy az ítéletek modális hármassága az alapja az igemódok hármasságának. ^{x xx} A két kategória azonosítása azonban épp olyan helytelen volna, mint kapcsolatuk tagadása.

A magunk részéről L.S.Ermolaeva nézetével értünk egyet a modalitás és az igemód viszonyának kérdésében. Ermolaeva szerint a modalitás kategóriája nemcsak annyiban szélesebb az igemód kategóriájánál, amennyiben az igemódokon kívül más eszközökkel is kifejeződik, hanem annyiban is, amennyiben jelentése szélesebb az igemód kategóriájának jelentésénél. ^{x x x x}

I.P.Raspopov rendkívül világosan mutat rá a két kategória különbségére. Szerinte az igemódok mint az ige morfológiai formái csak

^x A.Mirowicz: id. m. 105. l.
^{x x} V.M.Nikitevič: id. m. 179. l.
^{x x x} H.Molnár Ilona: id. m. 146. l.
^{x x x x} L.S.Ermolaeva: id. m. 125. l.

a cselekvés modalitására mutatnak, nem pedig a mondat egészének modalitására. x

Minthogy a modalitás a mondatnak szükségszerű eleme, általános kategóriája, természetes, hogy felmerül a kérdés: milyen kapcsolatban van a modalitás a mondat másik általános kategóriájával, a predikativitással. Ebben a kérdésben igen sok tisztázatlan probléma mutatkozik a szovjet nyelvtudományban.

Maga A.P.Šapiro, a kérdés egyik szakértője így ír erről a tényről:

" Esli obratit'sja k nekotorym rabotam samogo poslednego vremeni, v kotoryh traktujutsja ponjatija modal'nosti i predikativnosti, to my dolžny budem priznat', čto v nih ne tol'ko net edinstva v dannoj oblasti, no imejutsja ser'jeznye vnutrennie protivorečija v predelah odnoj i toj že raboty." x x

Hasonló véleményen van I.P.Raspopov is.

Ezt a tényt L.S. Ermolaeva is hangsúlyozza, s a tény magyarázatát keresve a következő álláspontra jut el: a modalitás és predikativitás viszonyának kérdésében azért nincs egységes, általánosan elfogadott nézet a szovjet nyelvtudományban, mert egyrészt a szakirodalom különbözőképpen értelmezi ezeket a kategóriákat, másrészt nem veszi tekintetbe a modalitás egy lényeges sajátosságát, a modalitás kétarcuságát, belső különmeműségét. x x x

Ami a predikativitás különféle értelmezéseit illeti, azt mondhatjuk, hogy a nézetekben általában egy lényeges közös vonás ismerhető fel, nevezetesen az, hogy a predikativitást a mondat valóságra vonatkoztatottságának aspektusából vizsgálják. x x x x

Ez az elvi alapja az Akadémiai nyelvtan predikativitás -

x I.P.Raspopov: id. m. V. rész.

x x A.B.Šapiro: id. m. 24. l.

x x x L.S.Ermolaeva: id. m. 119. l.

x x x x I.P.Raspopov: Aktual'noe členenie predloženiya Ufa 1961.

értelmezésének is. A következőket olvashatjuk a predikativitás lényegéről:

"...predikativnost' - sovokupnost' takih grammaticeskikh kategorij, kotorye opredeljaют i ustanavlivajaт prirodu predloženiја kak grammaticeskij organizovannoj jedinicy rečevogo obščeniја, vyražajuscej otnosenie govorjaščego k dejstvitel'nosti i voplosčajuscej v sebe otnositel'no zakončennuju mysl'" x

A kérdés lényege - szerintünk - abban van, hogyan fejezi ki a mondat a beszélő viszonyát a valósághoz.

Az Akadémiai nyelvtan a továbbiakban ezt írja:

"...značenie obščej kategorii predikativnosti, formirjuščej predloženie, zaključaetsja v otnošení soderžaniја predloženiја k dejstvitel'nosti. V ètom i sostoit različie mezdu slovom "zima" so svojstvennym emu leksičeskim značeniem i predloženiem "Zima". v takom puškinskom stihe: "Zima. Čto delat' nam v derevne?" x

Az Akadémiai nyelvtan szerint tehát a szó mondattá válásának feltétele a tartalom valóságra vonatkoztatása.

Nézetünk szerint azonban a lényeg nem ebben, hanem abban van, hogyan vonatkozik a mondat a valóságra, hiszen a valóságra vonatkoztatottság tulajdonságával a szó is rendelkezik.

A nyelvben a szónak - mint köztudott - sajátos funkciója, jelentése van, azaz a szó hangteste egy meghatározott fogalmat jelöl. A fogalom - a logika meghatározása szerint - a valóság leglényegesebb, legáltalánosabb jegyeit sűriti, következésképpen a szó közvetve /a fogalom közvetítésével/, általánosan vonatkozik a valóságra.

A szónak a beszédben, a mondatban is van funkciója; a jelentés, amely-nél a szó közvetlenül vonatkozik a valóságra; nem általánosan, hanem különösen. Tehát a mondatban a szó közvetlenül tükrözi a valóságot, mint-

x Grammatika russkogo jazyka tom II. čast' I. rész 76-80. l.

hogy közvetlenül vonatkozik az objektív valóság valamely tárgyára, vagy jelenségére. Ez a közvetlen kapcsolat a valósághoz úgy valósul meg, hogy a szó a mondatban a predikativitás révén szintaktikai funkciót bír; vagy alany, vagy állítmány a mondatban. Az alany és állítmány szintaktikai kapcsolatának legtipikusabb esete, a predikativitás nem a mondat két szavára, nem az ugynevezett alanyi és állítmányi részre vonatkozik, hanem átfogja a mondat egészét.

A predikativitáson kívül a mondat másik lényeges jegye, hogy mindig valamilyen beszédhelyzetben /beszélt nyelv/, valamilyen kontextusban /írott nyelv/ funkcionál. Éppen ezért mondhatjuk, hogy a predikativitás minden mondatnak szükségszerű eleme, még a grammatikailag tagolatlan, szerkezetileg hiányos mondatnak is. Ha a mondatban formálisan, szerkezetileg nincs is alany - állítmányi viszonyítás, a szituáció /kontextus/ világossá teszi a predikativitást.

Az alany és állítmány csak szerkezetileg hiányozhat a mondatból, amennyiben minden mondatra jellemző a valamiről /alany/ valamit mondás /állítmány/, a predikativitás szintaktikai funkciója.

Éppen e szintaktikai funkció révén válik a szó, szókapcsolat mondattá, gondolatot közvetítő nyelvi jellé.

A fentebb mondottakból következően nyilvánvalóan nem érthetünk egyet Károly Sándor véleményével:

" Ujabban a mondat meghatározásában egyik fontos alkotóelemnek tekintik a valósághoz való viszonyítást. Ez nem csupán annyit jelent, hogy a mondat a valóságra vonatkozik, mert ezt a szóról is el lehet mondani, hanem azt, hogy a beszélő a mondatban állást foglal a valósággal szemben. A mondatban a beszélő úgy vonatkoztatja mondanivalóját a valóságra, hogy egyúttal a hallgatót is figyelembe veszi. Ez a mozzanat a puszta szó esetében nincs meg, ez csak a mondat sajátja. A valósághoz való viszony különben sem szerencsés kifejezés, mert

a szó is a valóságra vonatkozik." x

Igaz, mind a szó, mind a mondat a valóságra vonatkozik, a lényeg azonban az, hogyan vonatkoznak a valóságra a szó és a mondat.

A fentiekből természetesen következik, hogy elfogadjuk A.A. Sahmatov véleményét a mondat értelmezését illetően. Sahmatov kifejti, hogy a szó /szókapcsolat/ mondattá válásának feltétele a gondolat és a neki megfelelő kifejezés teljessége, befejezettsége; a gondolat teljessége feltételezi a predikative kapcsolódó alany és állítmány jelenlétét a szóban /szókapcsolatban/ a kifejezés teljessége sajátos intonációt kíván. x x

Nézetünk szerint - mint már említettük - nem lehet kételkedni abban, hogy minden mondat lényege az alany - állítmányi viszonyítás. Ennek szerkezeti /formális/ hiánya nem jelenti azt, hogy a mondatban nincs predikativitás.

Ezt a gondolatot A.B. Sapiro a következőképpen fejti ki:

A predikativitás nem feltétlenül jelenti egy sajátos mondatrésznek, az állítmánynak a jelenlétét a mondatban. A predikativitás az állítmány hiánya esetén a mondat egész felépítésében találja meg kifejeződését. A predikativitás mint valaminek az állítását kifejező kategória jelen van a különböző típusu egytagu mondatokban is, amelyekben a predikativ funkciót a jelentést hordozó szónak... meghatározott intonációval való kapcsolata teljesíti. x x x

Ugyanítt Sapiro rámutat arra, hogy az Akadémiai nyelvtan alapján az a következtetés vonható le, hogy a modalitás és predikativitás lényege egy és ugyanaz, mindamellett a modalitás szűkebb fogalom a predikativitásnál, minthogy a modalitás, az idő és személy kategóriája együttesen

x Károly Sándor : id.m. 70. l.

x x A.A. Sahmatov említett gondolatait az Akadémiai nyelvtan idézi a 76.l.

x x x A.B. Sapiro: id. m. 23. l.

alkotják a predikativitás kategóriáját. ^x

" Kategorii vremeni i modal'nosti... i kategorija lica, to est' kategorii, vyrazajusze otnosenie soobszenija k dejstvitel'nosti i podvodimye pod obsceje ponjatie "predikativnosti"...

Esli kategorija predikativnosti vyrazaet obscuju sootnesennost' sodernanija predlozenija s dejstvitel'nostju, to otnoszenie soobszenija, sodersascegosja v predlozenii, k dejstvitel'nosti est' prezde vsego modalnoe otnosenie." ^{x x}

Ugy véljük, Sapiro indokoltan bírálja ezt az álláspontot, de a továbbiakban nem érthetünk egyet érveivel, s ami fő, következtetésével.

Mint már említettük, Sapiro azt az álláspontot vallja, hogy a predikativitás jelen van a különböző típusu egytagu mondatokban is. Ugyanakkor azonban azt állítja, hogy az infinitivuszi, vokativuszi, nominális és indulatszó - mondatokban nincs predikativitás, következésképpen nem a predikativitás, hanem a modalitás a szélesebb körű, átfogóbb kategória.

" ...predikativnost' nalicsstvuet i v odnosostavnyh predlozenijah raznogo tipa... No ni predikativnosti, ni, tem bolee predikata net: v predlozenijah infinitivnyh, vokativnyh, v predlozenijah s imenitel'nym predstavlenija, v predlozenijah mezdometnyh.

Objazatel'nym priznakom, harakterizujuscim ljuboe predlozenie v russkom jazyke, javljaetsja ne predikativnost', a modal'nost. Modal'nost'- kategorija bolee širokaja, cem predikativnost' " ^x

Önismétlés volna azt részletezni, miért nem érthetünk egyet ezzel az állásponttal. Röviden csak arra kívánunk utalni, hogy amennyiben a modalitást és predikativitást minden mondatra jellemző, általános kategóriának ismerjük el, nincs sok értelme azt vitatni, melyik a szélesebb, vagy szűkebb körű kategória.

I.P. Raspopov többször említett cikke negyedik részében

^x A.B.Sapiro: id. m. 23. l.

^{x x} Grammatika Russkogo jazyka tom II. cast' I. 78-80. l.

ezzel a problémával foglalkozva rámutat arra, hogy kölcsönös összefüggés van a modalitás és predikativitás között. A modalitás a predikativitás megjelenésének sajátos formája egyfelől, másfelől a predikativitási mindig modálisan jelenik meg.

Összefoglalóan a következőket mondhatjuk:

Mind a modalitás, mind a predikativitás szükségszerű tulajdonágai a mondatnak. Ez a szükségszerűség a mondatban más, más aspektusban jelentkezik; a predikativitás annyiban jellemző minden mondatra, amennyiben minden mondatban a valamiről valamit mondás, a predikativ viszonyítás a lényeg. A modalitás a mondatfajta szükségszerűsége folytán válik a mondat szükségszerű jellemzőjévé.

Modalitás és predikativitás nem egymástól függetlenül létező fogalmak; egy és ugyanazon nyelvi jelenségnek, a mondatnak két oldalát fejezik ki.

II. Fejezet

A modalitás nyelvi kifejezése; a modálisok

1. A modálisok főbb sajátosságai

Már az I. fejezet első részében a modalitás kategóriájának belső kettőségéről beszélve rámutattunk arra, hogy a modalitás két típusa különböző grammatikai eszközökkel fejeződik ki. Az alapmodalitás a mondat morfológiai típusaiban tükröződik, kifejezőeszközei azok a grammatikai eszközök, amelyek az adott morfológiai mondat típus megalkotásához szükségesek. Nem tartozik feladatunkhoz, hogy ezekkel a grammatikai eszközökkel foglalkozzunk.

Csak a kiegészítő modalitás nyelvi kifejezésének egyik formáját kívánjuk vizsgálni. A kiegészítő modalitás – mint már említettük – a közbevetett /modális/ szavak, szókapcsolatok és velük azonos funkcióju közbevetett mondatok révén jut kifejezésre az esetek többségében.

Ami a módosító szókat és csoportosításukat illeti, azt lehet mondani, hogy a szovjet nyelvtudományban meglehetősen egységes nézet uralkodik.

V.V. Vinogradov többször említett cikkében áttekinti mind az alap-, mind a kiegészítő modalitást, grammatikai kifejezőeszközeiket is részletezi.

Az Akadémiai nyelvtan állásfoglalása a módosító szókat illetően Vinogradov szemléletén alapszik:

" Modal'nye slova stojat vne svjazi s kakimi-nibud' opredelennymi častjami reci. Oni vyražajut modal'nost vyskazyvanija v celom ili otdel'nyh ego komponentov. Oni ležat kak by v inoj grammatičeskoj ploskosti po sravneniju vsegi drugimi elementami

Vyskazyvanija... Oni opredalja^ut točku zrenija govorja^ušego sub^u -
ekta na otno^ušenie reči k dejstvitel'nosti ili na vybor i funkci^ui
otdel'nyh vyra^uženij v sostave reči." x

Ugyanebben a kérdésben az Akadémiai nyelvtan álláspontja a következő:

"Vvodnymi nazyvajutsja takie sintaksiceski ne svjazanye
s predloženiem slova i sočetanija slov, kotorye vyražajut otno^ušenie
govorja^ušego k tomu, o čem on govorit, obščuju ocenku soobščeni^uja,
libo zaključajut v sebe ukazanie na ego istočnik, svjaz' s drugimi
soobščeni^ujami ili s bolee širokim kontekstom reči. Vvodnye slova i
vvodnye sočetanija slov odnosjatsja libo k predloženiju v celom, libo
k otdel'ny^um ego častjam ili členam." x x

Az elmondottak alapján világos a módosító szók egyik leglényegesebb
grammatikai sajátága: a módosító szó, illetve módosító funkciójú
szókapcsolat nem szintaktikailag kapcsolódik a mondathoz, ezért le-
hetséges, hogy ne csak valamely meghatározott mondatrészre, hanem a
mondat egészére vonatkozzék.

Funkciójukat röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a módosító
szók a beszélőnek a mondottakhoz való szubjektív viszonyulása kife-
jezésére szolgálnak.

A.I. Anikin a következőképpen foglalja össze a módosító szók említett
főbb grammatikai sajátágait:

" Vvodnye slova grammaticeski ne svjazanny s predloženiem,
ne javljajutsja členni predloženija, no primykajut k nemu. Oni slu-
žat dlja oboznačeni^uja otno^ušeni^uja govorja^ušego k vyskazyvaemoj mysli,
a takže k sposobu ego vyra^uženija." x x x

Az első fejezet első részében a nyelvi modalitás mibenlétéről beszélve

x V.V.Vinogradov: Russkij jazyk 1947. 725. 1.

x x/Russ/ Grammatika russkogo jazyka tom II.čast' II. 140. 1.

x x x A.I.Anikin: Osnovnye grammaticeskie i semanticieskie svojstva
vvodnyh slov i slovosočetanij Russkij jazyk v škole
1956/4. 22. 1.

nyomatékosan hangsúlyoztuk, hogy a modalitás viszonykategória. Ha a módosító szóról mint modális viszonyt kifejező lexikai egységről beszélünk, látszólag álláspontunk ellenkezőjét valljuk, tehát azt, hogy a modalitás nem viszonykategória, hanem jelentéskategória. Az ellentmondás azonban csak látszólagos. Arról van ugyanis szó, hogy a módosító szók /szókapcsolatok/ lényegében egy önálló mondat szerepét töltik be, tulajdonképpen redukált mondatok, grammatikailag teljes mondatokkal helyettesíthetők.

Az említett ellentmondás látszólagos voltát H.Molnár Ilona a következőképpen indokolja:

"...Nyelvi modalitást a szó önmagában, mint szótári egység nem hordozhat. Vannak ugyan szavak, az ugynevezett módosító szók, amelyek épp jelentésüknél fogva válhatnak modális kifejező eszközökké, róluk azonban kimutatható, hogy jelentésük nem egyéb, mint egy viszonylagosan önálló predikáció a mondat nagyobb predikativ egységén belül." x

Ebben a kérdésben ugyanilyen álláspontot foglalnak el a szovjet nyelvészek is.

Már említettük, hogy A.A.^uSahmatov véleménye szerint a modálisok formális sajátossága az, hogy teljes mondatokkal helyettesíthetők.

Vinogradov a következőket hangsúlyozza: Potebnja véleménye szerint a módosító szók közbevetett mondatok, vagy ilyen mondatok maradványai. Ugyanez a nézet az elméleti alapja Ovsjaniko-Kulikovskij "Sintaksis russkogo jazyka" című műve e kérdésről szóló fejezetének.

Ovsjaniko-Kulikovskij a módosító szót egy befejezetlen, végig nem mondott mondat részeként tekinti, mintha a módosító szó^k egy olyan, valamikor teljes mondat rövidülésének eredménye lenne, amelyből csak ez vagy az a rész maradt meg. x x

x H.Molnár Ilona: id. m. 151. l.

x x V.V.Vinogradov: id. m. 725. l.

A továbbiakban Vinogradov saját nézeteként a következőket hangsúlyozza:

" Mnogie iz modal'nyh slov, dejstvitel'no proizosli iz vstavnyh predlozenij. No mnogie iz modal'nyh slov i castic vznikli i drugim putem, napr. iz narečij. Čem by oni ranse ni byli, v sovremennom jazyke oni obrazujut odnu grammatičeskuju kategoriju." ^x

Számunkra a Vinogradov-idézet utolsó mondatának van a legnagyobb jelentősége. Azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a módosító szók külön grammatikai kategóriát alkotnak. Viszonylag jól körülhatárolhatóan elkülönülnek a határozó-szóktól, s ha teljesen önálló szófajt nem is, legalább is önálló szófaji "alcsoportot" képviselnek a határozó-szók szófaján belül.

A szófaji elhatárolást adott esetben rendkívül megnehezíti az a tény, hogy a módosító szóként kezelhető szavak rendkívül szétágazókeredetűket tekintve, és ez a heterogén jelleg mind jelentésükben, mind nyelvtani alakbeli tulajdonságaikban jelenleg is megmutatkozik.

Említett tarkaságuk, heterogén jellegük folytán igen nehéz a grammatikai rendszerezésük. Nincs olyan egységes, specifikus lexikai és grammatikai /alaktani és mondattani/ tulajdonságrendszerük, mely egyértelműen elkülönítené őket minden más szófajtól.

A személytelen predikatívák /bezlično - predikativnye slovák=kategória sostojanija/ csoportja pl. viszonylag könnyen elhatárolható más szófajoktól, amennyiben ez a szócsoporthoz specifikus lexikai és grammatikai sajátosságokkal rendelkezik:

A predikatívák nem ragozható, főnévi és határozó-szói eredetű szavak, amelyek állapotot, vagy modális jelentéseket jelölnek, kopulával kapcsolódhatnak, a személytelen mondatokban állítmányként használhatók, a kéttagú mondatokban infinitívuszi alanyhoz kapcsolódnak.^{x x}

x V.V.Vinogradov: id. m. 73o. 1.

x x A.N.Tihonov: Kategorija sostojanija v sovremennom russkom jazyke Samarkand 196o. 5. 1.

Ilyen vagy ehhez hasonló meghatározást a modálisoknak tekinthető szavakról nem adhatunk említett heterogén jellegük miatt. Inhomogenitásuk az oka annak a ténynek, hogy csak komplex elemzéssel, sokoldalú vizsgálati módszerekkel állapíthatjuk meg - ha megállapíthatjuk -, fokozatosan elkülönülő szófaji csoportjuk határait. Elemzésük azért is igen nehéz, mert maga a vizsgálati módszertan is bizonytalan velük kapcsolatban.

Minthogy a modálisok nyelvi eredetüket, nyelvtani alakjukat tekintve rendkívül változatos képet mutatnak, azt mondhatjuk, hogy csak egy lényeges sajátosság kapcsolja össze őket, a mondatban játszott szerep. Sajátos - szubjektív viszonyulást kifejező - funkciójuk az, amely a nyelvi eredet - és nyelvtani alakbeli nem egyszer igen nagy különbségek ellenére egy egységesnek látszó, s egyre jobban kikristályosodó szófaj körébe kapcsolja őket.

Az eddig elmondottakból világos a módosító szócsoporthoz alaptulajdonsága: a modális lényegében szubjektív viszonyulást kifejező, sajátos redukált mondat. A redukált mondat teljes, grammatikailag kifejtett formájában a beszélőt /szubjektum/ illetve beszélőket tartalmazza modális alanyként.

Ha egy adott S mondat módosító szója által hordozott redukált mondatot kifejtjük, grammatikailag teljes mondattá alakítjuk, az S mondat S'átalakított formáját, transzformját kapjuk. Más típusú átalakítások /transzformációk/ lehetősége esetén S'', S''', Sⁿ transzformok jöhetnek létre.

Nyilvánvaló, hogy az átalakítás nem lehet önkényes, hanem csupán meghatározott feltételek között végezhető.

Erre nézve D.S.Worth tanulmánya ad számunkra felvilágosítást:

"Két forma, melyek közül az egyik a másiknak transzformja, kapcsolatban van egymással mind forma, mind jelentés tekintetében."

tetésben. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy jelentésük teljesen azonos /ellenkezőleg, a priori érthető, hogy minden formabeli változásnak jelentésbeli változás felel meg/: csupán arról van szó, hogy a keletkezett transzformok jelentéskülönbsége állandó, azaz minden transzformációs párban egyforma az $F - F'$ formák jelentésbeli különbsége." x

/A továbbiakban végzett minden transzformáció az említett elvi alapra épül. A mondatátalakítások köre a nyelvi lehetséges esetekre, a ~~nyelvi~~ realitásokra terjed ki, tehát nyelvi abszurd formákat nem veszünk tekintetbe. A nyelvi realitáson belül vannak a beszélt nyelvben használt formákon kívül a csupán elvileg lehetséges alakok is. Ilyeneket esetenként találni lehet mondatátalakításaink között./

Visszatérve a módosító szó hordozta sajátos redukált mondat jellegéhez, hangsúlyoznunk kell, hogy a transzform /helyettesítés/ nem teljes, ha nincs jelen a modális alany. A modális alany-nyel mindig szervesen kiegészíthető a mondat:

Az S mondat legyen a következő: Dejstvitel'no, vdali uže svistel-parovoz/A mondat modálisát aláhúzás jelöli./

A bizonyítás világosságának igénye sugallja, hogy bemutassuk azt a valósághelyzetet is, amelyben az adott S mondat elhangzott:

Az Anna Karenina első része XVII. fejezetében a pályaudvaron a pétervári vonatra várva beszélgetnek Vronskij és Oblonskij. Vronskij Levinről beszél, gondolatait a következő mondat zárja: Odnako vot i poezd.

Uj bekezdés kezdődik, az író veszi át a szót a már említett mondattal:

S: Dejstvitel'no, vdali uže svistel parovoz.

Az S mondat lehetséges transzformjai: S', S''

S' Vdali uže svistel parovoz - eto sootvetstvuet dejstvitel'nosti.

x D.S.Worth: Transformacionnyj analiz konstrukcij s tvoritel'nyh padžom v ruszkom jazyke Novoe v lingvistike II. 650. 1.

S' Sootvetsvuet dejstvitel'nosti, čto vdali uže svistel parovoz.

Csupánnyelvérzékre támaszkodva is megállapíthatjuk azonban, hogy az alapmondathoz /S/ viszonyítva mindkét transzform hiányos, "szegényebb" az alapmondatnál. Annyiban hiányosak, amennyiben nem tartalmaznak utalást a szubjektumra, azaz nincs bennük modális alany. Ezzel kiegészítve teljessé válik a transzform:

S''' I po-moemu sootvetstvuet dejstvitel'nosti, čto vdali uže svistel parovoz.

/Aláhuzás jelöli a modális alanyt, amely nem szükségszerűen nominativuszi alaku./

Lehetséges helyes transzformok még:/

S'''' Ja soglasen s tem, čto vdali uže svistel parovoz.

S''''' Ja ne somnevajus' v tom, čto vdali uže svistel parovoz.

A bemutatott példa alapján feltehetően sikerült igazolni állításunkat; hogy a modális szubjektív viszonyulást kifejező sajátos redukált mondat, mely szerkezetileg teljes formában a beszélő szubjektumot tartalmazza modális alanyként.

Az általunk vizsgált módosító szócsoporthoz mindegyikére igaz ez az állítás. Vizsgálódásunk nemcsak a dejstvitel'no típusu határozószóalakú modálisokra terjed ki /pl. verojatno, verno, bezuslovno stb./ hanem figyelembe vettünk főnévi nominativuszi /pl. pravda, pravo /, igei /možet byt', dolžno byt'/ alakú modálisokat is, valamint ma már nehezen elemezhető nyelvi képződményeket /pl. avos', pozaluj/ és u.n. modális partikulákat /edva li, vrjad li/.

Itt kell megemlítenünk, hogy funkciójuk alapján a módosító szókhoz sorolunk olyan nyelvi elemeket is, amelyeket a szakirodalom a modális partikulák /modal'nye časticy/ tartományában tart számon. Amennyiben a funkció azonos, nem látunk elvi különbséget modális szó és modális partikula között. Azokban az esetekben, amikor a különféle

transzformációk a két szócsoporthoz eltérő viselkedésére mutatnak, ezt feltétlenül megemlítjük.

Ugyanakkor azonban a szerkezetileg teljes, úgynevezett közbevetett mondatoktól szócsoporthozunkat el kell határolnunk. Legyen bár funkciójuk a módosító szókéval azonos, nyilvánvalóan nem vehetünk figyelembe grammatikai szerkesztettségü, teljes mondatokat, amikor egy szócsoporthoz önálló grammatikai kategória-jellegét igyekszünk kimutatni.

Mielőtt a vizsgált modálisok transzformációjára térnénk, meg kell jegyeznünk, hogy egyes módosító szók esetében a transzformáció lényegében behelyettesítésé lazul, minthogy jónéhány olyan "rokontalan" módosító szó van /pl. požaluj, avos' stb./, melynél a szórokonság körében maradván nem végezhető el az átalakítás.

A továbbiakban megvizsgáljuk néhány, a mondat egészére vonatkozó modális egyes transzformjait /a modális alanyt aláhúzás jelöli/.

Természetesen a transzformok szaporítása a szinonima-sorok folytatásával lehetséges volna, de ez nem lehet cél. Az esetenként bemutatott transzformok a lehetséges átalakítások egyes formáit, s nem azok teljes-ségét képviselik. /A beszélt nyelvben lehetséges formák pl. bezuslovno, čto..., konečno, čto...stb./

A/ Határozószói alaku modálisok transzformációja:

1. On, bezuslovno, byl prav. /Ugyanigy: nesomnenno /

a./ Ja vpolne ubežden v tom, čto on byl prav.

b./ Ja na sto procentov uveren, čto on byl prav.

2. Konečno, ona vinovata.

a./ Ona vinovata - èto i po-moemu samo soboj razumeetsja.

b./ I po-moemu samo soboj razumeetsja, čto ona vinovata

c./ Ja soglasen s tem, čto ona javno vinovata.

d./ Ja soglasen s javnost'ju ee vinovnosti.

e./ Ona vinovata - inace i po-moemu byt' ne mozet.

f./ Ona vinovata - kak ej ne byt' vinovatoj - dumaju ja.

3. Oni, naverno, očen' ustali.

Ennek a modálisnak két jelentése van: 1. nesomnenno, 2. navernjaka.

Ezért két típusu transzformációja lehetséges /a - b/

a./ Ja ubezden v tom, cto oni očen' ustali.

b./ Ja scitaju verojatnym, cto oni očen' ustali.

Ugyanigy transzformálhatók a verno, vozmožno, verojatno, po vsem verojatnostjam módosító szók, illetve állandósult kapcsolatok.

4. On, vidno ne hotel ujtí.

a./ Kazetsja mne /nam/, cto on ne hotel ujtí.

Ugyanigy: očevidno, vidimo, javno.

B. Főnévi nominativuszi modálisok transzformációja:

5. Pravda, horoso, cto ona prišla.

/E modális gyakrabban megengedő jelentésárnyalatot fejez ki, itt azonban nem./

a./ Ja priznaju horošim ee prihod.

b./ Ja priznaju horošim cto ona prišla.

c./ Ja soglasen s tem, cto horoso, cto ona prišla.

6. Ivan Ivanovic, pravo, ja ne ponimaju jego.

a./ Ivan Ivanovic, ja podčerkivaju, cto ne ponimaju ego.

C. Igei alaku modálisok transzformációja:

7. Otec, mozet byt', priehal.

a./ Ja scitaju vozmoznym, cto priehal otec.

b./ Ja ne vpolne ubezden v tom, cto otec priehal.

8. Vy, dolzno byt', Slysali ob etom.

a./ Ja predpolagaju, cto vy slysali ob etom.

b./ Ja scitaju verojatnym, cto vy slysali ob etom.

D. Modális partikulák transzformációja:

9. Edva li eto tebe udastsja.

10. Vrjad li eto tebe udastsja.

11. Čut' li eto tebe udastsja.

- a./ Ja ne ocen' verju, cto eto tebe udastsja.
- b./ Ja ploho verju v tom, cto eto tebe udastsja.
- c./ Mne ne veritsja, cto eto tebe udastsja.
- d./ Po - moemu maloverojatno, cto eto tebe udastsja.

12. On edva li ne pridet

13. On cut' li ne pridet

- a./ Ja dumaju, cto on pridet.
- b./ Ja scitaju verojatnym jego prihod.
- c./ Ja scitaju verojatnym cto on pridet.
- d./ Po - moemu ocen' verojatno, cto on pridet.

E. Igei eredetű modális partikulák transzformációja:

14. Togda, pozaluj, mozno budet prostit' emu.

- a./ Ja predpolagaju, cto togda mozno budet prostit' emu.
- b./ Ja scitaju vozmoznym, cto togda mozno budet prostit' emu.
- c./ Mne dumaetsja, cto togda mozno budet prostit' emu.

Ugyanigy: caj=ja predpolagaju.

F. Névmási eredetű modális partikulák transzformációja:

15. Avos' bog dast.

- a./ Ja nadejus', cto bog dast.

Ugyanigy transzformálható: nikak=kazetsja

Ezeknél a modális partikuláknál - mint említettük - nem oldható meg az átalakítás a szórokonság körében, minthogy igen szűk a szinonimakörük.

A fenti mondatok mindegyikénél szerves a modális alannyal való kiegészítés, azaz az a, b, stb. jelzésű mondatok lexikailag nem tartalmazznak többletet az arab számokkal jelzett alapszavakhoz viszonyítva. Bennük csupán azt fejtettük, bontottuk ki, ami lexikailag - más grammatikai formában - az alapszavakban is adott.

E módosító szók mindegyike a mondatban közölt valóságtartalom realitásának fokára utal. Ez a módosító szócsoporthoz a kiegészítő modális viszonyok egyik típusát képviselik.

Ezen kívül a szovjet Akadémiai nyelvtan szerint az orosz nyelvben további hét módosító szócsoporthoz lehet elkülöníteni - amint erre utaltunk már az első fejezet második részében.

Ugyanitt azt is megemlítettük, hogy az Akadémiai nyelvtan felosztásával nem mindenben érthetünk egyet.

Amennyiben a módosító szócsoporthoz alaptulajdonsága a grammatikailag teljes mondattá alakítható redukált mondat funkció, a módosító szók adott nyolc csoportjából ki kell zárunk a következő csoportokat, minthogy nem felelnek meg az alapfeltételnek, tehát nem tartoznak a szűkebb értelemben vett modálisokhoz:

1./ A mondatban megállapított tények ismétlődő, nem egyedi jellegére utaló szavak: kak vseгда, kak eto často byvaet, po-obyknoveniju.

Igaz, a felsorolt szavak többnyire ugynevezett közbevetett nyelvi elemek, mégsem tekinthetjük őket módosító szónak, mert nem szubjektív viszonyulást fejeznek ki, s nem redukált mondat szerepét töltik be.

2./ A gondolatközlés módjára utaló szavak: odnim slovom, lucse skazat', vernee, korotko skazat'.

E szavak, szerkezetek szerepüket tekintve lényegében csak beszéd-telések, s nem fejeznek ki szubjektív viszonyulást.

3./ A mondatban foglaltak expresszív jellegére utalnak: priznat'sja, priznaju', bez sutok, čestnoe slovo, otkrovenno govorja.

E modálisok megfelelnek a szubjektív viszonyulás kifejezése követelményének, pusztán a priznaju' alak rekeszthető ki a módosító szók csoportjából, amennyiben mondat. Mint ilyen, a módosító funkcióju közbevetett mondatok körébe utalható.

4./ A közöltek egyes részeinek kapcsolatára vonatkozó szavak: vo-pervyh,

vo-vtoryh, v tret'ih, s odnoj storony, s drugoj storony, kstati.

Semmiképpen nem sorolnám őket a módosító szók közé, mert nem utalnak szubjektív viszonyra, funkciójuk az, hogy logikailag tagolják a mondatot.

5./ A hallgató figyelmének felkeltésére szolgáló szavak: vidis', li, kak vidite, vidite li.

E szavak közvetlenül fordulnak a hallgatóhoz, míg a szűkebb értelemben vett modálisok közvetve, mintegy a mondat síkján túl. Sajátos szubjektív viszonyulás fejeződik ki bennük, mely feltételezi a beszélőpartner egyetértését.

Az Akadémiai nyelvtan felosztásának további két csoportja tipikusan módosító szó funkciót tölt be:

1./ A mondattakhoz való érzelmi viszonyt tükröző szavak: k obszemu udivleniju, k sozaleniju, k szcast'ju, k nescast'ju, slava bogu.

2./ A mondatban közöltek eredetére utaló szavak: po - moemu, po - vasemu. Ezek a modálisok szubjektív viszonyulást kifejező mondat szerepét töltik be, szerkezetileg teljes mondattal helyettesíthetők: pl.

K szcast'ju on prisel — Ja szcitaju szcast'em ego prihod.

Ja szcitaju szcast'em, cto prisel

K obszemu udivleniju on znaet menja — Ja szcitaju udivitelnym,
cto on znaet menja.

Po - moemu on umen — Ja szcitaju ego umnym.

Ja dumaju, cto on umnyj.

Mne dumaetsja, cto on umnyj.

Po - vasemu on umnyj — Vy szcitaete ego umnym

Vy dumaete, cto on umnyj

Vam dumaetsja, cto on umnyj

E három utóbbi transzform azt is igazolja, hogy a modális hordozta mondat alanya, a modális alany nem feltétlenül első személyű, s nem

feltétlenül alany esetű. Egyetlen általános tulajdonsága van: a modális alany mindig a beszélővel /beszélőssel/ azonos.

A módosító szók redukált mondat mivoltával kapcsolatban feltétlenül utalnunk kell két problémára.

Egyfelől; a módosító szó redukált mondat jellegén nem azt értjük, hogy minden egyes modális esetén nyomon követhető, és az átalakulás egyes fázisaiban tetten érhető az a történeti folyamat, amelynek során a módosító szó hordozta teljes mondat egy szóvá redukálódott.

A módosító szók tulnyomó többségénél csak a funkcióban tükröződik a redukált mondat jelleg, lényegesen kisebb rész az, amelynél formálisan is kimutatható a módosító szóvá válás folyamata pl.: čaj - predpolagaju → čaj: ige → módosító szóvá alakult.

Másfelől; a módosító szó redukált mondat mivoltján azt értjük, hogy a módosító szót tartalmazó egyszerű mondatban logikailag - nem szerkezetileg - két állítás, két predikáció van. A mondat valóságtartalmát kifejezésre juttató "főpredikáció", s az e mellett kifejezésre jutó szubjektív álláspont a mondat valóságtartalmát, a főpredikációt illetően, amit "modális" predikációnak nevezhetünk.

A "főpredikáció" és "modális" /mellék -/ predikáció elnevezés semmiképpen nem a mondat szerkezeti tagolására értendő. Annál inkább nem, mert a "modális /mellék -/ predikáció a mondat szerkezeti értelemben vett főmondatában, a "főpredikáció" pedig a mondat szerkezeti értelemben vett mellékmondatában fejeződik ki, ha a modális hordozta redukált mondatot szerkezetileg teljes mondattá alakítjuk. Erre a 38.-39.-40. lapon közölt mondatátalakítások bármelyike példa lehet. Legyen például a 38. lapon bemutatott első példa a fentebb mondottak illusztrációja.

Он, безусловно, был прав. → Ja vpolne ubezden v tom, čto on byl prav. Bezuslovno, čto on byl prav.

A "főpredikáció": он был прав.

A "modális" /mellék-/ predikáció: ja vpolne ubezden v tom, mely a mondat szerkezeti értelemben vett főmondata, míg az on byl prav "főpredikáció", a mondat szerkezeti értelemben vett mellékmondata. Mindezeket figyelembe kell vennünk, amikor a módosító szóról, mint redukált mondatról beszélünk.

A módosító szók szubjektív szerepéről összefoglalóan a következőket mondhatjuk:

A módosító szók szubjektív szerepe abban nyilvánul meg, hogy nem a mondat valóságtartalmát juttatják kifejezésre, hanem a beszélő/k/-nek ehhez való szubjektív viszonyulását tükrözik. A mondat nélkülük is "teljes értékű", hiánytalanul tükrözi az adott valóság-részletet, maguk tehát mintegy pluszt adnak a mondathoz, helyesebben a mondatot szubjektív síkon "bővitik". Magyarázandó a "bővitik" kifejezés, ugyanis nincs szó szintagmatikai bővítésről. /Ezt a későbbiekben még részletesen kifejtjük./

Minden mondat objektívnek és szubjektívnek pillanatnyilag megvalósuló, ad hoc egysége. A modálist nem tartalmazó mondat szubjektív oldala nem kézzelfoghatóan, nem "materiálisan", hanem absztrakte van jelen, s egyszersmind potenciálisan is, amennyiben minden mondat kiegészíthető valamilyen módon a szubjektumot materiális formában tükröző modális nyelvi elemmel.

A modálist tartalmazó mondat szubjektív oldala sajátos nyelvi elem alakjában, materiálisan van jelen. A módosító elemmel bővített mondat tehát annyiban tartalmaz pluszt, amennyiben a minden mondatban burkoltan, elvontan jelen levő szubjektumot nyelvileg megragadható formában tükrözi.

Lényegében tehát nem a szó szoros értelmében vett bővítésről van szó, mint inkább egy egyébként is jelen levő mozzanat, összetevő, konkrét nyelvi formában való kifejezéséről.

A következő mondatsémák igazolják az elmondottakat:

1./ *Étot vopros truden.*

Az adott mondat egy adott valóságrészletet az adott nyelv általános törvényszerűségeinek megfelelő grammatikai formában tükröz. Ebben jutnak kifejezésre a mondat objektív vonatkozásai.

A beszélő a valósághoz való pillanatnyi viszonyától függően a nyelvben objektíve adott nyelvi jeleknek ilyen vagy olyan funkciót ad, a valamiről valamit mondás, a predikativitás vonatkozásába hozza őket. Ebben nyilvánul meg a mondat szubjektív oldala.

A beszédben, illetve a mondatban a két oldal egységet alkot. Ez az egység, valamint a szubjektív mozzanat is csak elméletileg, az elemzésben érhető tetten.

Az adott mondat is – mint minden más mondat – kiegészíthető a szubjektumot közvetlen formában tükröző, modális nyelvi elemmel:

2./ *Étot vopros, po-moemu, truden*

A 2. számú mondat helyes transzformjai a következők:

2' *Ja scitaju etot vopros trudnym.*

2'' *Ja dumaju, cto etot vopros truden.*

A 2., 2', 2'' mondatok lényegében nem mondanak többet, mint az első számú mondat, tehát nincs szó bővítésről, hanem – mint már említettük, – az egyébként absztrakte jelenlevő szubjektív összetevő konkrét nyelvi formában való kifejezéséről.

A beszélő természetes törekvése, hogy mondanivalóját minél pontosabban, minél árnyaltabban, egyszóval minél differenciáltabban fejezze ki. A differenciáltabb közlés igénye, mely szoros összefüggésben van a differenciáltabbá váló gondolkodással, vezet a modális nyelvi kifejezőeszközök gyarapodásához, sokasodásához. Speciális, erre koncentrálni nyelvi kutatás minden bizonnyal kimutatná, hogy a jelenlegi nyelvállapot módosító szó állománya lényegesen

gazdagabb, árnyaltabb, mint a megelőző nyelvállapotoké.

A módosító szó állomány állandó gazdagodása, bővülése is indokolttá teszi e sajátos szócsoporthoz sokoldalú, részletes vizsgálatát.

2. A modálisok viselkedése a mondatban

A modálisok redukált mondat mivoltukból következően sajátos szerepet töltenek be a mondatban, amint erre a megelőző részben már utaltunk.

Nem mondatrészek, többnyire a mondat egészére vonatkozva szervetlenül illeszkednek be a mondatba, a mondat részeivel szemben önállósággal rendelkeznek.

Ez a relativ önállóságuk a határozószók, illetve határozók átalakított formáival való összehasonlítás útján vizsgálható elsősorban. A határozószókkal, illetve határozókkal való összevetésüket az indokolja, hogy e szócsoporthoz tekintélyes része határozószói eredetű, s grammatikai alapját tekintve a jelenlegi nyelvéllapotban is tükrözi eredetét - amint erre már utaltunk e fejezet 1. részében.

A határozószókkal /határozókkal/ való összevetést grammatikai átalakítások során oldjuk meg.

A/ Első átalakítási formánk az összetett mondat alá-
kitás.

Ha az egyszerű mondat adott mondatrészét mellékmondat formájában fejezzük ki, azaz az egyszerű mondatot alárendelt összetett mondatká alakítjuk, az adott mondatrész szükségképpen a mellékmondatba kerül, így a mellékmondat tartalmazza a mondanivaló lényegét a természetszerűleg hiányos főmondatkal szemben.

Három tetszés szerint kiválasztott határozófajtán mutatjuk be az elmondottakat: okhatározón, helyhatározón, időhatározón.

1. Он otsutsvuet po-bolezni - okhatározó.

1' Он otsutsvuet potomu, cto on zabolet /bolem/. - okhatározói
alárendelt összetett mondat.

2. Наş gorod raspolozen u slijanija dvuh rek - helyhatározó.

2' Наş gorod raspolozen /tam/, gde slivajutsja dve reki -
helyhatározói alárendelt összetett mondat.

3. Po vozvrascenii na rodinu ty postupil v universitet? - időhatározó.

3' Kogda ty vozvratilsja na rodinu, /togda/ ty postupil v universitet? - időhatározói alárendelt összetett mondat.

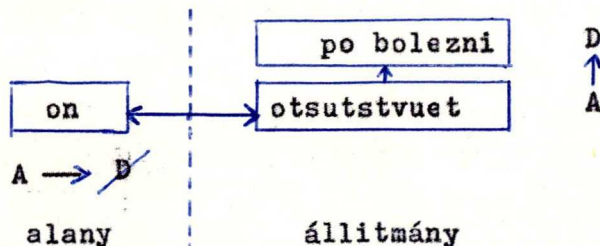
A fenti, vesszővel jelzett mondatokban /1', 2', 3'/ az egyszerű mondatok ok-, hely-, időhatározóit fejeztük ki mellékmondat formájában. Az átalakításnak ez a módja annyiban volt lehetséges, amennyiben a határozók mondatrészek, azaz, alanyi vagy állítmányi funkciót töltenek be a mondatban. Minthogy a határozók általában az állítmányban kifejezett valóságtartalom különféle körülményeit határozzák meg, mondattani funkciójuk általában állítmányi, illetve az alárendelt összetett mondat mellékmondata állítmányi funkciójú.

A mondatrészek funkciója világossá válik, mintegy áttekinthető lesz, ha a mondatot szintagmákra bontjuk. Azok a mondatrészek, amelyek állítmányi alaptagu szintagmák determinásai, állítmányi funkciójúak; azok pedig, melyek alanyi alaptagu szintagmák determinásai, alanyi funkciójúak.

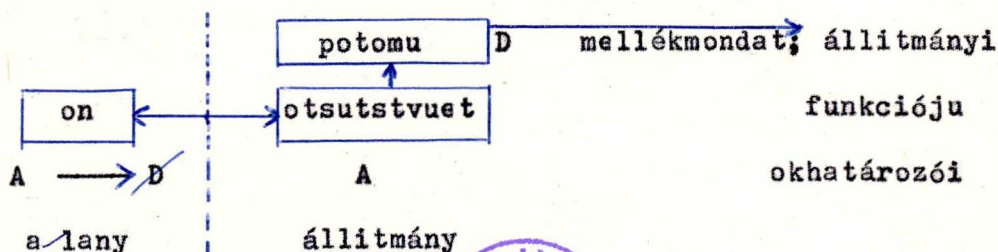
A fenti mondatok szintagmatikus elemzése a következő:

/A=alaptag, D=determináns/

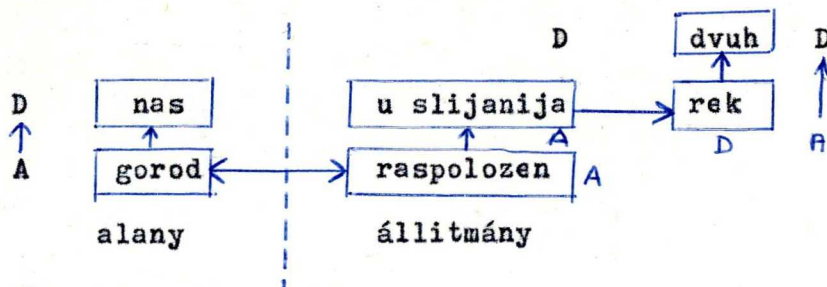
1. On otsutsvuet po-bolezni.

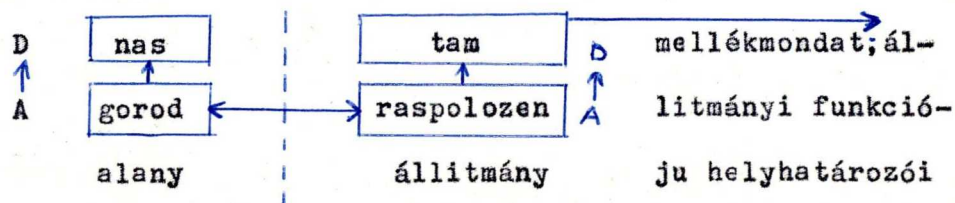
1' On otsutsvuet potomu, cto on zabolet /bolen/

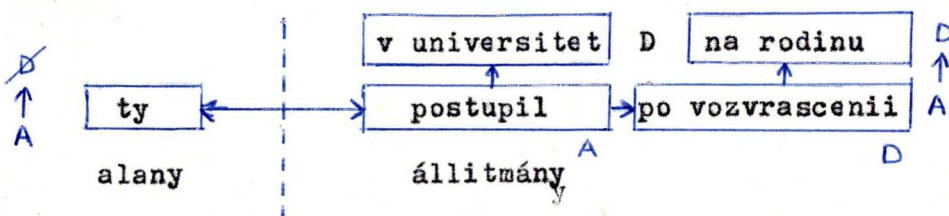
2. Nas gorod raspolozen u slijanija dvuh rek.

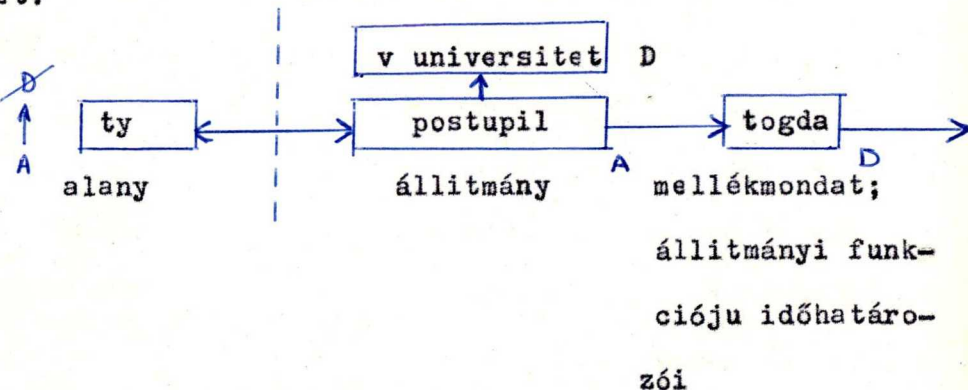
2' Nas gorod raspolozen tam, gde slivajutsja dve reki.

3. Po vozvrascenii na rodinu ty postupil v universitet?

3' Kogda ty vozvratilsja na rodinu, togda ty postupil v universitet?

A fenti mondatok minden szava része valamilyen szintagmának, s mint ilyen, alanyi vagy állitmányi funkcióval rendelkezik, azaz mondatrész.

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a következő mondatpárt:

1. On verno govorit po-russki. 2. On, verno, govorit po-russki.

mondatátalakításai.

Ha nem a beszélő /beszélők/ a modális alany, akkor a modális alanyra utaló szó van jelen. /po-moemu razumeetsja, cto.../ a mondatban, azaz lényegében nem nominativuszu alaku alannyal van dolgunk.

A főmondat állítmánya többnyire vélekedést, gondolást, feltételezést stb. kifejező ige. Ezt is igazolják a 38-40. lap mondatátalakításai.

Első átalakítási formánkkal, az alárendelt összetett mondat¹ alakítással egy vonatkozásban határoltuk el a módosító szót a határozószótól, illetve határozótól.

Kimutattuk, hogy a határozószót /határozót/ tartalmazó egyszerű bővitett mondat oly módon alakítható át összetett mondat²á, hogy a főmondatban csak utalószó formájában levő határozót mellékmondat formájában fejtjük ki.

Ezzel szemben a modálist tartalmazó egyszerű bővitett mondatot csak úgy alakíthatjuk át összetett mondat³á, ha a modálist a többnyire alanyi vagy tárgyi alárendelő összetett mondat főmondatában fejtjük ki.

Ennek az eltérésnek az a magyarázata, hogy a határozószó /határozó/ szintaktikai funkcióval, mondatrész jellegével szemben a modális nem tölt be szintaktikai funkciót, nem mondatrész.

A következőkben más vonatkozásban kívánjuk igazolni azt, hogy a módosító szó nem szintaktikailag kapcsolódik a mondathoz, nem mondatrész.

A módosító szó nem mondatrész jellegére utal az a körülmény is, hogy a módosító szót kifejtő összetett mondatokban a fő- és mellékmondat igei állítmányának ideje között laza a kapcsolat. A határozót és általában a mondatrészt kifejtő alárendelő összetett mondatok esetében a fő- és mellékmondat igei állítmányának ideje között meghatározott összefüggés van.

A fő- és mellékmondat igei állítmányának ideje csak meghatározott fel-

tételek között változtatható egymáshoz viszonyítva a mondat valóságtartalmának torzulása nélkül.

Állításunkat módhatározói alárendelt összetett mondat mondat-variációival igazoljuk.

Megvizsgáljuk a fő- és mellékmondat igei állitmánya közötti időbeli kapcsolat összes lehetséges esetét:

1. a/ Vse proizoslo tak, kak ja predpolagal.

b/ Vse proishodit tak, kak ja predpolagal.

c/ Vse proizojdet tak, kak ja predpolagal.

2. a/ Vse proishodit tak, kak ja predpolagaju.

Ø b/ Vse proizoslo tak, kak ja predpolagaju Ø

c/ Vse proizojdet tak, kak ja predpolagaju

3. Ø a/ Vse proishodit tak, kak ja predpolozu. Ø

Ø b/ Vse proizoslo tak, kak ja predpolozu. Ø

c/ Vse proizojdet tak, kak ja predpolozu.

Számunkra a 3/a kizárt eset lényeges, tehát az, amelyben a főmondat igei állitmánya jelen idejű.

Ilyen kizárt eset a modálist kifejtő összetett mondatoknál nem lehetséges. A főmondat igei állitmánya a mellékmondat igei állitmányának idejétől függetlenül mindig lehet jelen idejű.

Az önállóságnak ez a megnyilvánulása is arra utal, hogy a módosító szó szervetlen eleme a mondatnak.

A 38-40. lap mondatátalakításainak mindegyike igazolja véleményünket.

A konkrét illusztráció céljából csupán egy-egy mondatsémát emelünk ki:

Edva li eto tebe udastsja.

a/ Ja ne verju, cto eto tebe udalos'.

*if főmondat
a mellékmondat
idejét is meghatározza
va?*

b/ Ja ne verju, čto eto tebe udaetsja.

c/ Ja ne verju, čto eto tebe udastja

Vy, dolžno byt', slysali ob etom.

a/ Ja predpolagaju, čto vy slysali ob etom.

b/ Ja predpolagaju, čto vy slysate ob etom.

c/ Ja predpolagaju, čto vy uslysate ob etom.

Togda, pozaluj, možno budet prostit' emu.

a/ Mne dumaetsja, čto /togda/ možno bylo prostit' emu.

b/ Mne dumaetsja, čto togda možno prostit' emu.

c/ Mne dumaetsja, čto togda možno budet prostit' emu.

Pravo, ja ne ponimaju ego.

a/ Ja podčerkivaju, čto ne ponimal ego.

b/ Ja podčerkivaju, čto ne ponimaju ego.

c/ Ja podčerkivaju, čto ne pojmu ego.

Konečno, ona javno vinovata.

a/ Ja soglasen s tem, čto ona byla javno vinovata.

b/ Ja soglasen s tem, čto ona javno vinovata.

c/ Ja soglasen s tem, čto ona budet javno vinovata.

Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy a módosító szót a határozószók csoportjától egy vonatkozásban különítsük el. A módosítószó redukált mondat jellegét bizonyítottuk, s utaltunk az e tényből adódó grammatikai átalakítási sajátosságokra, melyek a módosító szót a határozószóktól elkülönítik.

A szófaji elkülönülést ez egyetlen vonatkozás alapján általánosítani nyilvánvalóan helytelen volna. A probléma olyan sokoldalú, annyira összetett, hogy viszonylag helyes eredményhez csak átfogó jellegű elemzés útján juthatunk.

A továbbiakban más és más síkon próbáljuk bizonyítani a bizonyítandó szófaji elkülönülést.

B/ H.Molnár Ilona sajátos vizsgálati módszere alapján a logikailag hangsúlyos mondatrészeket főmondatokká alakítja. Logikai hangsúlyt csupán a mondat szervező részei, a mondatrészek hoznak.

Ha a módálisok valóban szervetlen részei a mondatnak, akkor nem lehetnek logikailag hangsúlyosak, tehát az említett módon nem transzformálhatók.

H.Molnár Ilona /Juhász József docens szóbeli közlése alapján/ a következő típusú mondatátalakítást végezte el:

A kertben sétálok → A kert az, ahol sétálok.

/A logikailag hangsúlyos mondatrészt aláhúzás jelöli/.

A fenti egyszerű bővített mondat helyhatározóját kiemelve az egyszerű mondatot alanyi alárendelt összetett mondattá alakítottuk. Kiemelhetjük a mondatból az idő-, ok-, mód-, eszköz-, társ-, cél- stb. határozót is a fent bemutatott módon. Tehát úgy, hogy a logikailag hangsúlyos határozót a főmondat névszói állítmányává tesszük, a főmondat alanya kijelölő jelzői szintagmából redukálódott mutatónévmás:

Kert az /a hely/, ahol sétálok.

/A kettős aláhúzás az állítmányt, az egyszeri aláhúzás az alanyt jelöli./ A redukciót jelentéstapadás teszi lehetővé: az a hely = az.

A mellékmondatot vonatkozó névmási kötőszó kapcsolja a főmondathoz.

Az említett átalakítás a következő eredményre vezet:

A kertben sétálok → /A/ kert az/a hely/, ahol sétálok.

7 órakor kelek fel → 7 óra az /az időpont/, amikor felkelek.

Betegség miatt hiányzik → Betegség az /az ok/, amely miatt hiányzik.

Hangosan beszél → Hangos az /a hangnem/, ahogyan beszél.

Fűrészszel dolgozik → Fűrész az /az eszköz/, amellyel dolgozik.

A direktorral beszél → /A/ direktor az /a személy/, akivel beszél.

A könyvért jött → /A/ könyv az /a dolog/, amiért jött.

A transzformáció adott módja - úgy tűnik -, határozók esetében lehetséges, minthogy a határozók mondatrészek, s lehetnek logikai hangsúly hordozói.

Az átalakításnak ez a formája az orosz nyelvben is lehetséges:

Ja guljaju v sadu. —→ To /mesto/ est' sad, gde ja guljaju.

Ja vstaju v 7 casov. —→ /To/ vremja, kogda ja vstaju, est' 7c.

On otsutstvuet po bolezni —→ /Ta/ pričina po kotoroj on otsutstvuet, est' bolezn'.

On govorit gromko. —→ /Tot/ ton, kotorym on govorit, /est'/ gromok.

On rabotaet piloi —→ /Tot/ instrument, kotorym on rabotaet, est' pila.

On govorit s direktorom. —→ /To/ lico, s kotorym on govorit, est' direktor.

Ona prisla za knigoj. —→ /Tot/ predmet, za kotorym ona prisla, est' kniga.

Az átalakításnak ez a formája a logikailag hangsúlyos mondatrészekre általában, s a logikai hangsúlyt hordozó határozókra /határozószókra/ különösen jellemző.

A nyelvi kísérletezés azt mutatja, hogy a módosító szót tartalmazó mondatok nem alakíthatók át ilyen módon.

A határozókkal /határozószókkal/ szemben a modálist tartalmazó egyszerű mondat "hogy" kötőszós alanyi alárendelő összetett mondatá alakítható. Ez az átalakítási forma az oroszban is megtalálható "cto" kötőszóval.

Egy-egy módosító szó tipussal kívánjuk illusztrálni az elmondottakat:

Biztosan eljön. —→ Biztos az, hogy eljön.

On, naverno, pridet. —→ Naverno, cto on pridet.

On javno vral. —→ Javno, cto on vral.

On konečno znaet ego.

→ Konečno, čto on znaet ego.

Ona, možet byt; znaet tebja.

→ Možet byt', čto ona znajet tebja.

Učenik, pravda, priležen.

→ Pravda, čto učenik priležen.

A nyelvi tapasztalat azt mutatja, hogy a modális partikulák esetében nem végezhető el az átalakításnak ez a formája:

Ja, pozaluj, proctu etu knigu.

→ ∅ Pozaluj, čto ja proctu knigu.

Ja edva li ne proctu etu knigu.

→ ∅ Edva li ne, čtoja proctu knigu.

Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy e partikulák nem lehetnek állitmányi szintagmák alaptagjai.

E példa-sorozat is bizonyítéka annak, hogy a modálisok szócsoportja rendkívül inhomogén. Igen nehéz, gyakran lehetetlen általános, e szócsoporthoz nézve egyetemes érvényű következtetéseket levonni.

Ha a modális partikulákra nem is, a módosító szókra általában jellemző az, hogy "hogy" kötőszós alanyai alárendelő összetett mondatokká transzformálhatók, s nem alakíthatók át a határozókhöz hasonlóan vonatkozó alárendelő összetett mondattá.

E jelenség magyarázata feltehetően az, hogy a módosító szó nem hordoz logikai hangsúlyt, azaz nem mondatrész.

Állításunkat egy más típusú transzformációval is igazolni kívánjuk.

C/ A logikai hangsúlyt hordozó határozó /határozószó/ az említett transzformáció típuson kívül más grammatikai formában is átalakítható. Ez a transzformálási lehetőség elsősorban a módhatározó szókra jellemző, de időhatározószóra vonatkoztatva is elvégezhető: /a mód-, illetve időhatározószókat aláhúzás jelöli./

Ona spokojno spit.

→ Ona spit, da esce spokojno.

módhatározószó

Ona skoro pridet.

→ Ona pridet, da esce skoro.

időhatározószó

Itt a határozó különös nyomatékkal van kiemelve és nemcsak hangnyomatékkal, hanem a nyomatékosításnak grammatikailag explicit formájával találkozunk. E szerkezet ezért is alkalmas kísérletre. Ez az átalakítási forma modálisra vonatkozóan nem lehetséges:

Ona verojatno zasnula → ∅ Ona zasnula, da ^{✓✓}esce verojatno.
Rebenok dejstvitel'no zaplakal → ∅ Rebenok zaplakal, da ^{✓✓}esce
dejstvitel'no.

Az adott transzformációk lehetetlenségének magyarázata nyilvánvalóan az, hogy a modálisok nem hordoznak logikai hangsúlyt, nem mondatrészek.

Magától értetődően ezt a nyelvi tényt sem abszolutizálhatjuk. Nem vizsgálhatjuk más nyelvi tényektől függetlenül, s nem tekinthetjük önmagában perdöntőnek. Annál inkább nem, mert a határozószók néhány szintén nem úgy viselkedik a fenti átalakítások során, mint az a határozószóra nézve következtethető volna.

Van például egy határozószócsoport, amely nem alakítható át a határozószókra /határozókra/ általában jellemző módon, azaz vonatkozó alarendelő összetett mondattá, hanem "cto" kötőszós alanyi alarendelő összetett mondattá.

Módhatározószókkal /logikailag hangsúlyos határozókkal/ szemléltetjük állításunkat:

Slučajno on ob etom zabył → Sločajno bylo, cto on ob etom
zabył.

On opredelenno menja poprosil ob etom. → Opredelenno bylo, cto
on menija poprosil
ob etom.

Tehát az "igazi" határozószók sem mindig transzformálhatók a határozószókra általában jellemző átalakítás útján; transzformjuk néhány esetben a modálisok transzformjával egyezik meg.

Ennek a sajátos viselkedésű határozócsoportnak az átfogó felderítésére az adott keretek között nincs mód. Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy csupán látszólagos ellentmondásról van szó. Az említett esetekben ugyanis annyiban nem alkalmazható vonatkozó névmási kötőszó, amennyiben logikailag nem tudjuk megállapítani a főmondat alanyt kifejező szintagmájának alaptagját. Ha a főmondat alanya kijelölő jelzőjű szintagmával kifejezhető, az említett ellentmondás feloldódik:

On opredelenno menja poprosil ob etom. —→ Opredelen byl tot žest,
kotorym on menja poprosil ob eton.

E jelenségnek teljes, részletes felderítése erre koncentráló, sajátos módszerű nyelvi kutatás tárgya lehet, s feltehetően lesz is.

3. A módosító szók és határozószók "műveletei"

Az eddigiekben a modálisok önálló voltát, nem mondatrész jellegét hangsúlyoztuk. Vizsgáltuk, illetve bizonyítottuk a módosító szó redukált mondat jellegét, és ezzel szoros összefüggésben kiemeltük a határozószótól eltérő viselkedését a különféle grammatikai átalakítások során.

A továbbiakban nem átfogó, nem a mondat egész strukturáját érintő átalakításokat végzünk, hanem szűkebb körű, konkrét összevetéseket teszünk a határozószók és a módosító szók között azzal a céllal, hogy elkülönítsük a módosító szokat a határozószóktól.

Konkrétan; azt fogjuk vizsgálni, hogy a határozószók körében végezhető grammatikai "műveletek" /fokozás, bővítés/ elvégezhetőek-e a módosító szók körében is, és ha igen, mely határok között, indokolt-e a határozószóktól elkülöníteni a módosító szokat, és egy külön szófaj körébe vonni őket.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy nem nyelvi abszolútumok felmutatására törekszünk - ez eleve hibás törekvés volna -, hanem inkább nyelvi kísérletezést végzünk, vállalva ennek korlátait, s alkalmasint kockázatát is. A kapott eredmények ezuttal sem önmagukban, hanem eddig elért más eredményekkel együtt értékelhetők.

A/ A nyelvi tapasztalat szerint az orosz határozószók körében viszonylag gyakori a fokozás. Fokozni azonban csak a tulajdonságot jelölő melléknevekből képzett módhatározószokat lehet. Világos, hogy a határozószók és módosító szók ilyen vonatkozású összevetése eleve nem teljes, csak részleges eredményre számíthatunk. Magától értetődik, hogy a fokozási lehetőségek vizsgálata során csak a tulajdonságot jelölő melléknevekből származó, tehát határozószói alaku modálisokat vizsgálunk a határozószókkal való összevetésben.

A fokozott alakokban az alapfokban kifejezett tulajdonság erősebb mértéke, intenzívebb volta jut kifejezésre:

Ta reka bystra, a eta bystree — fokozott melléknév

Ta reka tecet bystro, a eta tecet bystree — fokozott határozószó

A módosító szók egy részének fokozhatósága a határozószókra utaló tulajdonság. A nyelvi tapasztalat azt mutatja, hogy a módosító szók fokozott alakban viszonylag ritkán fordulnak elő.

A következő táblázat a leggyakoribb határozószói alaku modálisok fokozási lehetőségeit szemlélteti:

Módosító szó	Középfok	Felsőfok
dejstvitel'no	∅	∅
konečno	∅	∅
nesomnenno	∅	∅
bezuslovno	∅	∅
verno	vernee ^x	vernee vsego
verojatno	verojatnee	verojatnee vsego
vozmožno	∅	∅
javno	∅	∅
vidimo	∅	∅
vidno	∅	∅

Pl. On, vernee vsego, v auditorii. Ja ne mogu najti knigu, verojatnee vsego ja ee poterjala.

A vidnee középfok 2. személyű személyes névmással állandósult kapcsolatot alkot: pl. vam /tebe/ vidnee, mely állítmányi funkciót tölt be: Ja ne znaju, vam vidnee.

A csillaggal jelzett /x/ vernee középfok jelentésváltozást mutat az alapfokhoz viszonyítva. A jelentésváltozást a következő mondatsémák szemléltetik:

1. On, verno, resil zadacu. 2. Ja, vernee my, resili zadacu.
3. Ø On, vernee, resil zadacu.

A 3. számú mondat nem reális nyelvi forma. Éppen azért nem az, mert a benne szereplő vernee módosító szó nem az 1. számú mondatban szereplő verno módosító szó középfoka. Az 1. számú mondat verno módosító szója a beszélő meggyőződésének fokát fejezi ki, a 2. számú mondatban szereplő vernee alak a gondolatközlés módjára utal.

Az 1. számú mondat logikai megfelelői a következő mondatok:

On, verojatno, resil zadacu.

On resil zadacu po vsem verojatnostjam /po vsej verojatnosti/.

A 2. számú mondat a következő mondattal helyettesíthető:

Ja, lucse skazat' my, resili zadacu.

A verno határozószó középfoka nem mutat hasonló jelentésváltozást az alapfokhoz viszonyítva: egy egyszerű mondatpár szemlélteti ezt a tényt:

On verno resil zadacu.

Ona vernee resila zadacu.

A verno és a vernee határozószók között jelentéskülönbség nincs, csupán a határozószókban kifejezett tulajdonságok intenzitáskülönbsége áll fenn.

A nyelvi tapasztalat azt mutatja, hogy a módosító szók felsőfoku alakjait viszonylag gyakoribbak, mint a középfoku alapfok. Ennek magyarázata feltehetően az, hogy a felsőfok bizonyos tekintetben - paradox módon - közelebb áll az alapfokhoz, mint a középfok. A középfokkal ellentétben, a felsőfokban nem az összehasonlítás, hanem az alapfokban kifejezett tulajdonság intenzívebb volta dominál.

Sajátos vonás, hogy a határozószók egyszerű középfoku alakjaihoz a "po-" előképző járulhat. Az így képzett alakokban

általában csökken az alapfokban kifejezett tulajdonság intenzitása.

Ezt az intenzitáscsökkenést a következő mondatpár illusztrálja:

On vstaet poran'se = On vstaet nemnogo ran'se.

A po-előképzőt a módosító szók középfokával kapcsolatban nem használjuk. Gyakorlatilag nem léteznek tehát a következő alakok: Ø povidnee, Ø povernee, Ø poverojatnee stb.

A módosító szók fokozásával kapcsolatban összefoglalóan a következőket mondhatjuk: a módosító szók fokozhatóságának ténye a határozószókra utaló tulajdonság. A fokozás lehetőségeit vizsgálva azonban az derül ki, hogy a módosító szók fokozási rendszere meglehetősen csonka, hiányos. Ez a tény - úgy gondoljuk - , a határozószóktól való fokozatos elszakadásra utal. Nem önmagában, hanem más nyelvi tényekkel együtt annak igazolására szolgál, hogy indokolt a módosító szókról mint születőben levő új szófajról beszélni. A "születőben levő új szófaj" kifejezés két vonatkozásban is indokolt.

Egyrészt - amint sikerült kimutatnunk - a módosító szó sok lényeges vonatkozásban elkülönül a határozószótól, amelynek körében számontartották, s részben még ma is számontartják a hagyományos nyelvtanok.

Másrészt a módosító szó készlet erőteljes gyarapodásának, bővülésének tendenciája figyelhető meg a nyelvben. Ez a bővülés erőteljesebb, mint más szófajoké.

A beszélő természetes törekvése, hogy mondanivalóját minél differenciáltabban fejezze ki; ez az igény az egyre inkább differenciálódó gondolkodással van természetes kapcsolatban - amint erre már utaltunk e fejezet első részében.

Tehát a gondolkodás erőteljes differenciálódása folytán is születőben

van az említett új szófaj. Sokszor nem is a gondolatnak, mint inkább a gondolat szövegbeli megformálásának differenciáltabb, hajlékonyabb megvalósítása a cél.

Kétségtelen az is, hogy a módosító szócsoporthoz gyarapodásában, differenciálódásában a különféle nyelvek is jelentékeny hatással vannak egymásra.

B/ A határozószóktól való elkülönülés bizonyos formája tükröződik a módosító szók bővitési lehetőségeinek vizsgálatában is.

A határozószók viszonylag gazdag bővitési lehetőségeivel szemben a módosító szók bővitési lehetőségei korlátozottabbak. Az elvileg lehetséges bővitési formák sem igen fordulnak elő a beszédben, így a módosító szó bővített formája nagyon ritka a beszélt nyelvben.

A határozószók körében a leggyakoribb és legtermékenyebb bővitési lehetőség a mérték -, illetve fokhatározószókkal való bővítés. Egykét fok-, illetve mértékhatározószót /mnogo, malo/ kivéve a határozószók minden további nélkül bővithetők a leggyakoribb mérték -, illetve fokhatározószókkal.

A modálisok esetében nem ezt tapasztaljuk, ha megvizsgáljuk a kapcsolódási lehetőségeket.

Természetesen ebben a vonatkozásban is a határozószói alaku modálisokat vesszük tekintetbe elsősorban, de itt már tekintettel vagyunk más grammatikai formájú és más nyelvi eredetű modálisokra is, amennyiben a modálisok szófaji önállósága nemcsak a határozószóktól való elkülönülés terén, hanem az egész szócsoporthoz vonatkozó viselkedésbeli egység terén is vizsgálendő.

A kapcsolódási lehetőségeket a már más vonatkozásban említett leggyakoribb tíz módosító szóra nézve az alábbi táblázat szemlélteti: /A + jel a kapcsolódás lehetőségét, a - jel annak hiányát jelöli/.

Módosító szók	Fok- és mértékhatározósók					
	őcen'	nemnogo	sovsem	počti	dostatočno	gorazdo
dejstvitel'no	-	-	-	-	-	-
konečno	-	-	-	-	-	-
nesomnenno	-	-	-	-	/+/-	-
bezuslovno	-	-	-	/+/-	/+/-	-
/na/verno	-	-	-	-	-	-
verojatno	+	-	-	+	-	-
vozmožno	+	-	-	-	-	-
vidno	-	-	-	-	-	-
javno	-	-	-	-	-	-
vidimo	-	-	-	-	-	-

A bővítés lehetősége - mint említettük - elvileg fennáll a nem határozósói eredetű modálisoknál is. A beszélt nyelvben azonban igen ritkán fordulnak elő az alábbi formulák:

Ōcen' mozet byt', tebe eto pokazetsja naprasnym.

On, vsem izvestnaja pravda, sdelať svoe. Itt lényegében már nem is modálisról van szó, amennyiben a pravda szó nem megengedő jelentésű.

Összességében; a módosító szók bővithetőségét illetően lényegében ugyanazt mondhatjuk, mint a fokozhatóság vonatkozásában. A határozósókhoz viszonyítva a módosító szók bővítési lehetősége lényegesen szűkebb körű.

C/ A határozósóktól való elkülönülésnek egy másik formája tükröződik abban a tényben, hogy a módosító szóra vonatkozóan nem tudunk adekvát kérdést feltenni.

A nyelv meghatározott kérdőszókészlettel rendelkezik minden szófajra vonatkozóan. Ha a módosító szók csoportja egyértelműen azonos volna a határozósók szófajával, akkor rendelkeznék a határo-

zószóknál ismert rákérdezési lehetőségekkel. A módosító szókra vonatkozó kérdezési lehetőség hiánya indirekt bizonyítéka a modálisok bizonyos fokig önálló szófaji kategóriájának.

A módosító szókról eddig elmondottak alapján megadhatjuk a rákérdezési lehetőség hiányának magyarázatát: a módosító szó nem szintaktikailag kapcsolódik a mondathoz, nincs szintagmatikai kapcsolata a mondat részeivel, nem mondatrész, hanem funkciója szerint sajátos tartalmu redukált mondat, mely a beszélőnek a mondat valóságtartalmához való szubjektív viszonyulását fejezi ki.

Éppen ezen a ponton válik szükségessé a módosító szó-csoport konkrétabb körülhatárolása.

Hangsúlyozni kell, hogy a módosító szó funkciója szerint redukált mondat. Ez azt jelenti, hogy funkciója tekintetében mondat, azaz a modálist tartalmazó egyszerű bővített mondat modálisa révén logikailag kettős predikativitásúvá, bipredikatívá válik. Kitételünk másrészt azt jelenti, hogy a modális alakja szerint nem mondat. Már utaltunk rá, s most ismét hangsúlyozzuk, hogy a szubjektív viszonyulást kifejező, nyelvtanilag megszerkesztett mondatokat el kell határolnunk a modálisok csoportjától, bár funkciójuk azonos.

Nem tarthatjuk számon a modálisok tartományában az ilyenféle mondatokat, mint : esli ja horošo p^um^unju, esli ty hočes'znat' stb.

E mondatok vizsgálata - nézetünk szerint - a közbevetett mondatok kérdéskörébe tartozik, jóllehet funkciójuk modális, tehát maguk is a mondat kiegészítő modalitásának hordozói.

Ugyanitt merül fel a többi nyelvi elem problémája is, amely alkalmas arra, hogy kiegészítő modalitást hordozzon, s mégsem módosító szó.

Ilyenféle mondatokra gondolunk itt, mint pl.:

■ Eta kartina mogla byt' napisana v XV-om veke.

A mogla byt' napisana szókapcsolat modális funkciójú lehet, adott esetben kifejezheti azt, hogy a beszélőnek nem teljes meggyőződése a mondatban közölt tény, csupán feltételezi, valószínűnek tartja azt. Ebben a vonatkozásban H.Molnár Ilona sokszor említett tanulmányának egyik gondolatát kell irányadónak tekintenünk:

" Nem minden, modális értéket hordozó szó módosító szó. A kritérium az, hogy a módosító funkció állandó és jellemző legyen... Egyes nyelvi eszközöknek pluszként lehet modális értéke, de elsődleges szerepük objektív siku. A módosító szóknál ellenben lényeg a szubjektív viszonyulás... A szubjektív jelleget nem elsősorban az érzelmi-hangulati tartalom adja, hanem az a tulajdonságuk, hogy segítségükkel ki tudjuk fejezni, hogy amit a valóságról állítunk, az a mi egyéni vélekedésünk, értékelésünk szerint van így." x

Végző összegzésként megállapíthatjuk:

A módosító szó a mondathoz szervetlenül /szemantikailag, nem szintaktikailag / kapcsolódó, funkciója szerint sajátos tartalmu redukált mondat, mely a beszélőnek a mondat valóságtartalmához való szubjektív viszonyulását fejezi ki.

Éppen szervetlen volta, sajátos, szubjektív viszonyulást kifejező funkciója folytán indokolt a határozószóktól fokozatosan elkülönülő, születőben levő új szófajként kezelni.

x H.Molnár Ilona: /A nyelvi modalitás kérdéséhez/ 1.
A módosító szók mondattani arculatának kérdéséhez 360.1.

B i b l i o g r á f i a

- 1./ A Mai Magyar Nyelv Rendszere II. Bp. 1962.
- 2./ H.Molnár Ilona: A nyelvi modalitás kérdéséhez
Általános Nyelvészeti Tanulmányok III. 1965.
145-155. 1.
A módosító szók mondattani arculatának kérdéséhez
Magyar Nyelvőr LV. évf. 357-362., 470-480. 1.
A beszéd-töltelékekről más szempontból
Magyar Nyelvőr 1961. 1. szám 51-55. 1.
- 3./ Károly Sándor: A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából
Nyelvtudományi Közlemények 1964/1 67-88. 1.
- 4./ Fogarasi Béla: Logika Bp. 1958.
- 5./ Georg Klaus: Bevezetés a formális logikába. Bp. 1963.
- 6./ Papp Ferenc: Az után névutós szerkezetek transzformációs elemzése. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. I. 1963. 237-261. 1.
- 7/ Грамматика русского языка т.I, М. 1952, т.II, 1960
- 8/ И.И.Мещанинов: Члены предложения и части речи М.-Л. 1945
- 9/ В.В.Виноградов: Русский язык М. 1947.
О категории модальности и модальных словах в русском языке см. в кн. Труды ин-та русского языка, т.II, М.1950 стр.38-79

- I0/ А.В.Исаченко: Грамматический строй русского языка
в сопоставлении с словатским, Морфология ч.І, Братислава
1954
- II/ А.М. Пешковский:Русский синтаксис в научном освещении
М.1938
- I2/ А.Г. Руднев: Синтаксис современного русского языка
М.1963
- I3/ А.Н. Тихонов: Категория состояния в современном русском ~~язык~~
языке, Самарканд,1960
- I4/ В.М. Никитевич: Некоторые модальные функции глаголов
из "явительного наклонения в современном русском языке
см.в кн. Вопросы изучения русского языка, Алма-Ата,1955
179-227
- I5/ И.П.Распопов:К вопросу о модальности предложения
см. в кн. Ученые записки Благовещенского педин-та
1957, VIII,стр. 177-197
Актуальное членения предложения
Уфа,1961
- I6/ А.В.Шапиро: Модальность и предикативность как признаки
предложения в современном русском языке
НДВШ ФИЛОЛОГ НАУКИ 1958, 4стр. 20-26
- I7/ А.И. Аникин: Основные грамматические и семантические
свойства вводных слов и словосочетаний
РЯШ,1956/4стр.22-27
- I8/ А.Мирович:Основные функции частиц в современном русском
языке, см. в кн. Лексикографический сборник
У 1962, стр.104-III
- I9/ Л.С. Ермолаева: К вопросу о соотношении модальности и
предикативности, НДВШ Фил. науки,4.
1963,стр.119-126

20/ Д.С. Уорс: Трансформационный анализ конструкций
с творительным падежом в русском языке
Новое в лингвистике II стр. 638-

21/З.С. Хэррис: Совместная встречаемость и трансформация
в языковой структуре, Новое в лингвистике
II, стр. 528-637

22/С.К. Шаумян: Теоретические основы трансформационной
грамматики, Новое в лингвистике II, стр. 391-
412

23/L'. Durovič: Modal'nost' Bratislava 1956.

T a r t a l o m

Bevezetés	1 - 3. l.
I. Fejezet: A nyelvi modalitás néhány fontos elvi problémája	
1. A modális viszony lényege: alap- és kiegészítő modalitás	4 - 12. l.
2. A modális viszony jellege: alap- és kiegészítő modalitás viszonya. .	13 - 22. l.
3. A modalitás és predikativitás vi- szonya	23 - 30. l.
II. Fejezet: A modalitás nyelvi kifejezése; a modálisok	
1. A modálisok főbb sajátosságai. . .	31 - 46. l.
2. A modálisok viselkedése a mon- datban	47 - 58. l.
3. A módosító szók és határozószók "műveletei"	59 - 67. l.
Bibliográfia	68 - 70. l.
Tartalom.	71. l.

